

מדרש קהלת עם יפה ענף <מהדורה חדשה> יפה, שמואל בן יצחק עמוד מס: 21 הודפס ע"י אוצר החכמה

במהדורה זו העתקנו את המתנות כהונה מדפוס ראשון אות באות. טעויות במ"מ שבמתנ"כ תקנו מבלי להעיר, כי רבים הם. מכיון שבדפוס זה העתקנו לשון המדרש כפי שהוא בדפוס ש"ה, על כן השמטנו מדברי המתנות כהונה כל מקום שיש טעות סופר בדפוס שכ"ו שבעל מתנות כהונה מתקן ללשון הנמצא בדפוס ש"ה.¹⁰⁹

קיצור יפה תאר ויפה ענף

במדרש רבה דפוס וילנא תרל"ח בין שלל הפירושים שעל הדף נדפס גם פירוש יפה תאר לחמשה חומשי תורה וקהלת, יפה קול על שיר השירים ויפה ענף על שאר הג' מגילות. השם שהעניקו לפירוש זה הוא מטעה, כי הוא אינו אלא קיצור של חיבורי ר' שמואל יפה על המדרשים. קיצור זה לא הופיע כמקשה אחת אלא בכמה שלבים. טרם שנפרט את השלבים השונים נקדים דבריו של ר' יצחק גרשון בסוף המפתחות לספר יפה תאר לבראשית רבה (ויניציאה שנ"ז), שמהם נדע האיך נלקטו הקטעים השונים שהוכנסו אח"כ לקיצור. וז"ל ר' יצחק: 'לכו חזו מפעלות הרב המחבר¹¹⁰ ספר יפה תואר מפרש הרבות את אשר הפליא לעשות מפתחות כו' להודיע הרבה מהמאמרים אשר ישנם בשמות רבה, ובויקרא רבה, ובמדבר רבה, ובאלה הדברים רבה, ובחמש מגילות מהרבות, כלם נמצאים בבראשית רבה כו'. באופן שהקונה ספר בראשית רבה עם פירושו של הרב בעל יפה תואר הנזכר, לא ספר בראשית רבה לבד הוא קונה, כי אם גם יתר הרבות כולו וגם המגילות עם פירושו עליהם כו'. והיה האיש ההוא מוצא קורת רוח בלומדו בארבעה ספרי הרבות והמגילות שלא הודפסו עדין עם פירושו, במוצאו אי זה מאמר בהם, עיניו יביט במפתחות האלו וימצא פירושו בחלק זה של בראשית רבה.¹¹¹ מדפיסי המדרש לדורותיהם אכן השתמשו במפתח זה ולקטו מפירושי רבינו ושיבצו אל מקומם במדרשים אחרים.

שלב א': דפוס פרנקפורט דאדרה - תנ"ב

הדפוס הראשון של מדרש רבה שליטת מפירוש יפה תואר הוא מהדורת פרנקפורט דאדרה שנדפס בשנת תנ"ב.¹¹² וכתב המגיה שם בדף ב' ע"ב: 'וגם מה שישנו מדרשים תמוהים וסתומים דרשתי אחרי המפרשים ונכתב בצדה.¹¹³ וג"כ נכתב בצדה מיפה תואר, אב"א,¹¹⁴ תולדות אהרן, עיני אברהם, פני רבה, זכרון תורת משה, בית אהרן,¹¹⁵ וילקוט, ושאר מפורשים על המדרש, כדי ליישר כל העקומות ולהסיר כל המכשלות כו'. כ"ד כו' הקטן נפתליכונהירש¹¹⁶ בלא"א הר"ר שמשון זצ"ל¹¹⁷ לנג לויזא חד מן אנשי הגולה מווינא כו' הדר לעת הזאת בק"ק שוורזענץ הסמוכה לעיר כו' פוזנ'. הגהות אלו בגליון כוללים פירושים ומראה מקומות לפסוקים וגם ליקוטים מדברי היפה תאר. הליקוטים הם קצרים מאד, מה עוד שלחמש מגילות אין כמעט הגהות. פעמים שפירוש ר' נפתלי הירש נכנסו לתוך פירוש בעל מתנות כהונה,¹¹⁸ ושם נשארו עד לדפוס ימינו. אחרי דף השער של חמש מגילות ובסוף חמש מגילות יש מפתח ערכים על פי סדר הא"ב.¹¹⁹ המפתח הראשון הוא לתורה והשני לחמש מגילות.

שלב ב': דפוס פרנקפורט דאדרה - תס"ה

בשנת תס"ה יצא לאור בפרנקפורט דאדרה מדרש רבה על התורה וחמש מגילות. בדפוס זה קיצרו פירוש מתנות כהונה, כנראה משום שסמכו על זה שהוסיפו על המדרש עוד שני פירושים, פירוש ידי משה לר' משה בן ר' אברהם העלין, וקיצור פירוש יפה תאר ויפה ענף.

לא ברור מי הוא מחבר הקיצור. בשער הספר כתוב: 'והוסיף בן המחבר נופך משלו במקום שהניח לו אביו מקום להתגדר בו, וגם לקט בקיצור נמורץ מפירש התייר הגדול הגאון בעל יפה תואר במעט הכמות ורב איכות על התורה וחמש מגילות'. לפי זה ר' אברהם בן ר' משה העלין הוא זה שליטת הפירוש.¹²⁰ ברם, בסוף הספר מצאנו הקדמת המגיה והמלקט והמאסף כו' הוא ר' אברהם ישראל העלין, ושם כותב שהוא זה שליטת הקיצור, ומפני חשיבות דבריו נציגם כאן.

109 ראה למשל ט' י"א ס"ב, בדפוס ש"ה כתיב: 'לנבונים עושר', ובדפוס שכ"ו כתיב: 'עושה', ובמתנ"כ תיקן: 'עושר'. וכן י' י"א ס"א בדפוס ש"ה איתא: 'דחמר עתיק', ובדפוס שכ"ו כתוב: 'עתוק', ותיקן במתנ"כ: 'עתיק'.

110 מדבריו נראה כי ר' שמואל יפה חיבר המפתחות, אבל אין זה נכון כי ר' יצחק יפה כותב בתחילת המפתחות שהוא חיברן.

111 דברים דומים כתב רבינו בתחילת המפתחות לספרו יפה מראה וז"ל: 'ויען כי רבות מאגדות הירושלמי הזה שקועות בבנין מדרש רבה ושאר המדרשות, הנה נא ערכתי קונדרים הלו לזכרון להם על פי סדר המדרשות להודיע לבני האדם מקומן איו באיזו מסכתא ואיזה פרק מהמסכתא, והיה כל מבקש למצוא דברי טעמן ופירושן אשר כתבתי עליהם ימצאן לו על נקלה איש על דגלו באותות למקומותן במושבותן'.

112 סיום ההדפסה ביום ה' ז"ך חשון תנ"ג, כמו שכתב המגיה בסוף הספר.

113 פירוש, בגליון.

114 עיין עליו למעלה הערה 58.

115 ה' ספרים אלו הם ספרי מפתחות, והשתמש בהם כדי לציין למראה מקומות שהניח על הגליון.

116 = נפתלי יכונה הירש.

117 ממשפחת איטינגן, כמו שכתב בסוף הספר.

118 בשמות רבה פ"א ס"א נמצאו כמה קטעים מדברי ר' נפתלי הירש בתוך דברי המתנ"כ.

119 הערכים הראשונים הם, אדם הראשון, אברהם, אבות, וכן הלאה.

120 וראה בהקדמת ר' אברהם (דיין דק"ק גלוגא כמו שחתם בסוף הקדמתו) בנו של בעל ידי משה שמוכיר לחידושים שהוסיף בתוך חיבור אביו, אבל אינו מזכיר כלל שליטת מהיפה תואר.

בתחילה הוא מזכיר לביקורת על עבודה מסוג זה ותשובתו עליה על פי דברי הרמ"א, וז"ל: 'אמנם המה יראו וכן תמהו על יתרון המולד שמלאו לבי ללקוט בשושנים מספר הנחמד המשובח והמפואר פרי יפה תאר קרא ה' שמו כו'.¹²¹ ומצאתי און לי וסמך ממ"ש דודי זקני הגאון מופת הדור נר ישראל כמוה"ר משה אי' זלה"ה בעל המפה בסוף ש"ע שלו,¹²² וז"ל, תמן תנינן (פאה פ"ח מ"א) מאימתי כל אדם מותרין ללקוט משילכו הנמושות, והם לקוטי בתר לקוטי. ומסיים הוא ז"ל, ומעתה הרשות נתונה לכל אדם ללקוט. והנני אנכי צעירי הלויים, מכבוד דודי זקני הגאון ז"ל ראיתי וכן עשיתי לדורות'. אח"כ הוא מסביר טיב עבודתו: 'בהיות שבעזרת ה' יתעלה שמו לא יצאתי חלק דף אחד שלא העליתי עליו דבר מחודש מספר הקדוש הנ"ל כו', בשגם שאינו בנמצא כל ספריו אשר רבו כמו רב"ה במדינות האלו, ולא זכינו לראות רק על ספרי בראשית ושמות ויקרא ופירוש יפה ענף על רות ואיכה ואסתר והשאר נעלמים¹²³ מעיני כל חי, אעפ"כ למדתי חיפוש מחיפוש בחורין ובסדקין עד שידי רפויה מגעת, ונלמד סתום מן המפורש בדבר הלמד מעניינו באותן שלפנינו הנזכרים ונעשים, ומתוכן לקטתי בלקוטי בתר לקוטי כו'. והמשכילים יבינו במקרא, שעל הרוב יצא ממנו דבר מחודש כזה ראה וחדש כו'. אף שהמלאכה היתה הותר ודי, לא סמכתי בענין ההג"ה על שום אדם, רק הכל אל מול פני יאירו, ועיני ראו ולא זר, ואם שגיתי אתי תלוי משוגתי.¹²⁴ והנני באתי למלאכה זו בשכר נשלם ספר בראשית רבה, וכבר פתחו בברוך שהיה מאז בעל הג"ה, ה"ה מחותני התורני הרבני המנוח כמהור"ר ברוך ז"ל מקהילתנו יצ"ו. אך שבהיות שכבד עליו הדבר לא יוכל עשוהו לבדו וקרא אלי להיות לו חובר חבר לעמת המחברת ולדבק בברוך, ונענתי לו ראשי. א"ך כשהגיענו סמוך לפרשת פקודים נעשה פירוד בין הדבקים, ויפקוד מקומו, ברוך הוא בצאתו מן העולם כביאתו ושבק חיים וכו'. ונשארתי לבדי כתורן בראש ההר. לולי מש"ה בחירו ה"ה הבחור נעים כמר משה זק"ש יצ"ו מפוזנן כו', שהיה מאז מסייע בהג"ה עם אביו חורגו המנוח מהור"ר ברוך ז"ל הנ"ל, ככחו אז וככחו עתה להיות לי לעזר ולסיוע שיש בו ממש, הן בעסק ההג"ה והן בלקוטי היפ"ת. באשר שמפי יקרא אליו את כל הדברים, והוא כותב על הספר בדיו. כ"ד המעתיר הצעיר לבית לוי, אברהם ישראל כמהור"ר יעקב קאפיל ז"ל בהרב המופלג כמהור"ר אהרן מירלש זלה"ה לוי העליר¹²⁵ מוויין. לפי הדברים האלו יוצא שר' אברהם ישראל העליר רק התחיל עבודתו מספר שמות, וא"כ ודאי שהוא לא זה שליט את היפה תאר על ספר בראשית שנדפס כבר. ונראה שאת ג' חומשים ראשונים ליקט ר' אברהם העליר, ואת השאר ליקט ר' אברהם ישראל העליר,¹²⁶ וזה ממה שכתוב במדבר רבה פ"א ס"ד בקיצור יפ"ת בד"ה אבל ישראל: 'כנ"ל אברהם ישראל סג"ל העליר בעל המלקט יפ"ת על ספר במדבר ודברים'. ואע"פ שכתוב רק שליט על במדבר דברים, נראה שאח"כ ליקט גם על החמש מגילות.

חלק מהליקוטים העתיקו מדפוס תנ"ב, והרבה הוסיפו מעצמם. עד לפרשה כ"ד הליקוטים מופיעים רק בגליון, מפרשה כ"ה ועד פרשה ע"ג הליקוטים מופיעים בגליון וגם מתחת לפירוש ידי משה, ומפרשה ע"ד ואילך הם מופיעים רק בתחתית העמוד. בעוד שבתחתית העמוד תמיד רשום בירור יפ"ת, בגליון לא רשום המקור ואין לדעת אם זה מדברי המחבר או מהיפ"ת, וגם כשרשום יפ"ת מצאנו לפעמים שמביא שם פירושים מחכמים אחרים.¹²⁷ המלקט שלט שליטה מוחלטת בספרות המדרש וזה עזר לו למצוא מקבילות למדרש קהלת בשאר המדרשים שממש ליקט הפירושים. קצור זה אינו קצור דברי רבינו, אלא במקום שראה המקצר לנכון אז הביא קטע שלם כלשוננו כולל הדיבור המתחיל המקורי, ולפעמים הוסיף קצת מילות הסבר¹²⁸ או הקשה על דברי רבינו.¹²⁹

- 121 התמיהה היא, שהוא לקט מספרו של מחבר אחר רק הדברים הנראים לו והשמיט כל השאר. ואולי יש בזה משום חסרון דרך ארץ למחבר הראשון.
- 122 נדפס בסוף שלחן ערוך אורח חיים קראקא שנת ש"מ.
- 123 בדפוס שע"א כתוב: 'והשאר נשארו במדינות תוגרמ"ה, מקום אשר יפול העץ שם יהו, באשר שמנוחתו כבוד הגאון בעל יפ"ת ז"ל הוא שם שם לגזירה שוה, ובמדינות אלו המה נעלמים'.
- 124 את הקטע הבא משמיט בדפוס שע"א וכותב במקומו: 'אך בהיות שכבד עלי הדבר לא אוכל עשוהו לבדי, וקראתי אלי בני הבחור נעים כמר אליהו סג"ל להיות לי לעזר ולסיוע שיש בו ממש, הן בעסק ההג"ה והן בלקוטי יפה תואר, באשר שמפי יקרא אליו את כל הדברים, והוא כותב על הספר בדיו'. לא אדע איך בנו אליהו ליקט היפה תואר אחרי שהיה מלוקט כבר משנת תס"ה, כי לא ראיתי שהוסיפו בדפוס שע"א שום תוספת בליקוטי יפה תואר.
- 125 בדפוס שע"א ממשך: 'ולפנים היה ראש ב"ד בק"ק ווינא ואב"ד על המדינה, חתן הגאון הגדול האב"ד ור"מ דק"ק קראקא כבוד מהור"ר י"ט ליפמן זצ"ל לוי העליר ווליר שטיין'.
- 126 עכשיו מוזן למה כשנדפס הספר בפעם הבאה בשנת תע"א שינו לשון השער וכתבו לשון רבים: 'גם לקטנו בליקוטי בתר ליקוטי בקיצור נמרץ מפירוש התייר הגדול הגאון בעל יפה תואר'.
- 127 ראה במדבר רבה פ"ט סימן כ"ד בקיצור יפ"ת ד"ה יכול בכל מביא מר' נפתלי ובסימן ל"א מביא מר' יצחק ראליש. לא אדע מי הוא ר' נפתלי ואינו לא ר' נפתלי בן ר' מנחם, ולא ר' נפתלי הירץ שהזכרנו מקודם. על ר' יצחק ראליש ראה אור החיים לר' חיים מיכל מספר 337; בית אוצר הספרות, שנה רביעית קראקא תרנ"ב, עמוד 740; הצופה מארץ הגר ד', בודאפעשט תרע"ה, עמוד 181.
- 128 למשל א' ח' ס"א בד"ה א"ל שיטפו מאלל הביא בקיצור מדברי המתנות כהונה, ואין זה מדברי רבינו, אלא הם הוספת המהדיר.
- 129 ראה ג' ב' ס"ב בקובץ מפרשים ד"ה בעא דיפריש.

מהדורה זו נדפסה כמתכונתה בפרנקפורט דאדורה בשנת תע"א, אלא שבדפוס זה לקחו את כל הפירושים שהיו בגליון והדפיסו כולם בתחתית העמוד על שם היפ"ת. ולפעמים יש שם בלבול בין פירוש יפה תואר ופירוש ידי משה משום שלא ציינו לנכון.

שלב ג': דפוס אמשטרדם - תפ"ה

זה לשון השער של מדרש רבה דפוס אמשטרדם שנת תפ"ה: 'מדרש רבות על התורה וחמש מגילות עם פירוש מתנות כהונה וידי משה וקיצור יפה תואר כאשר היו בדפוס פרנקפורט דאדורה ואלה מוסיף עליהם פירוש משנת ר' אליעזר שחיבר חתן אחות המחבר ידי משה ה"ה הרב כמהר"ר אליעזר מפנישוב ופירוש זרע אברהם שחבר בן המחבר ידי משה ה"ה הרב כמהר"ר אברהם מגלוגא נר"ו.¹³⁰ המשתדל להביא ספר זה לדפוס היה ר' יוסף בן ר' אברהם בעל זרע אברהם, כמו שכתב בהקדמתו ואולי הוא זה שהניח במגילות רות, איכה ואסתר רבה את קיצור יפ"ת שהוא בא כתוספת על הקיצור הנדפס מכבר. הכותרת לליקוט החדש היא: 'יפ"ת' ולליקוט הישן: 'יפ"ע'.

בשנת תרכ"ו נדפס המדרש בבערלין כמות שהוא בדפוס תפ"ה עם הוספת שני פירושים, אמרי יושר לר' וידאל הצרפתי, וספר נבחר מפנינים לר' חנוך זונדל בן ר' יוסף מביאליסטאק. מפני חוסר מקום בעמוד הניחו בסוף כל חומש את הפירושים קיצור יפ"ת, משנת דר' אליעזר וזרע אברהם. את קיצור יפ"ע שעל רות, אסתר ואיכה רבה הניחו כמות שהיה על הדף, ואת קיצור יפ"ת העבירו מעל העמוד והניחו בסוף כל החמשת מגילות.

שלב ד': דפוס וילנא - תרל"ח

בשנת תרל"ח הדפיסו בוילנא האלמנה והאחים ראם מדרש רבה עם פירושים רבים וצילום דפוס זה נפוץ הרבה. וזה מה שכתבו על פירוש יפה תואר: 'יפה תואר להרב הגאון החכם הכולל מוהר"ר שמואל יפה אשכנזי זצ"ל אב"ד דקושטנדינא. תוכן פירושו ועיקרי דבריו נאספו ונלקטו עתה לקט חדש ע"י מלקט חכם מופלא רב וגדול אשר השכיל לבחור ולאסוף בטוב טעם ודעת את עקרי דברי פרושו הנחמדים בלשון קצרה וברורה, תחת אשר המלקט הישן עזב על הרוב את העיקר ויתפוש בטפל, כמבואר בהקדמת המלקט החדש ליפ"ת. ובתוך הפירוש הוצגו הרבה חדושים והערות מהרב המלקט, מסוגרים בחצאי רבוע. כל אלה לבראשית שמות ויקרא רבה. אולם לבמדבר דברים וקהלת לא נשתנה הלוקט הישן אשר נלקט כבר מספר יפ"ת, ויפה מראה'. והנה מה שכתבו שהלקוט לבמדבר רבה לא נשתנה, אין זה מדויק כי יש שמה הוספות בסוגרים מרובעות, וכנראה שגם הם יצאו מתחת יד המלקט. גם לא פרטו מה עשו בארבע מגילות הנותרות חוץ מקהלת רבה, וכאשר נבדוק את הפירוש למגילות נמצא שקיצור חדש יש כאן ארוך הרבה מאשר הקיצור הנדפס מקודם, והוא כולל כמעט כל הפירוש כמו שנדפס ביפה קול ויפה ענף עם השמטות קטנות ושינויי לשון ובהוספת הערות המקצר בין סוגריים מרובעות. הסברא אומרת שגם זה הוא מלאכת המלקט הקודם.

המלקט הזה הוא המשכיל שהקדיח תבשילו ברבים מרדכי פלוגיאן,¹³¹ כמו שחתם בסוף הקדמתו, והוא היה המגיה בדפוס ראם. וזה אשר כתב עליו הסטייפלר בספר קריינא דאיגרתא ח"א (בני ברק תשמ"ו) מכתב רנ"ג מיום ד' י"ז אדר תשכ"ו: 'ובדבר ה"מלואים" שנדפס ביו"ד יש אצלי היו"ד של הגאון אביו של החזו"א זצלה"ה וכתוב שם בכי"ק כו' וז"ל, בסוף השמטת מלואים חתם שמו מרדכי והוא מרדכי פלוגיאן מוילנא הידוע, וזכה שיקבעו דבריו בתוך היו"ד מפני שהוא המגיה בדפוס ראם, וכידוע וכאשר חתם את עצמו בהקדמת המדרשים החדשים מדפוס הנ"ל אשר גם שם נתנו לו המדפיסים יד ושם שלא כהוגן להיות הוא הבורר בתוך ספר הקדוש יפה תואר. וע"כ אולי ימצא איזו דבר שלא כהוגן בספר מלואים לא יקשה בעיני הקורא כי ידוע ומפורסם דרכו לכל יודעיו ומכיריו, עכ"ל הגרש"י ז"ל הגאב"ד בקאסאוו אביו של החזו"א ז"ל. ובודאי הדפסתו הי' שלא כדין אע"פ שכנראה המחבר הלזה נזהר מאוד בספרו מלואים מלכתוב דברים חוץ לשיטה, מ"מ כבר אחז"ל (מועד קטן י"ז ע"א) אם הרב דומה למלאך כו', ומה לנו ולספרו. מפי מרן החזו"א עצמו אין בזכרוני אם שמעתי ומה ששמעתי, רק רבים מגידים כקול הברה שהוא ז"ל הי' לו הרבה תרעומות על שהדפיסו המלואים, וכנראה שכן האמת אבל אני אינני מעיד. בכל אופן ודאי ראוי להשמיטו בתוצאה הזאת'.

כמוכן שדברי הסטייפלר מיירי בחלקים שהוסיף פלוגיאן, דהיינו קיצור היפ"ת שבדפוס וילנא שעל בראשית, שמות, ויקרא, שיר השירים, רות, איכה, אסתר, אבל שאר הקיצור אין עליו פקפוק כלל.

130 בדפוס תס"ה הוסיף ר' אברהם חידושים משלו תוך פירוש אביו ידי משה כמו שכתב בהקדמתו, וא"כ יש מן הענין לבדוק אם במהדורה זו הוציא קטעים אלו והניחם בתוך פירושו שלו, ואין הזמן מספיק לבדיקה זו.

131 ראה מה שכתב עליו ר' דוד קמנצקי במאמרו, הגאון רבי מנשה מאיליא זצ"ל, בתוך, 'ישורון כ' ניסן תשס"ח, עמוד תש"ל הערה 4. וראה עוד, שמואל ורסס, מרדכי פלוגיאן - דיוקן של משכיל נוסח העיר וילנה, בתוך, בין הסטוריה לספרות ספר יובל ליצחק ברזילי, הקיבוץ המאוחד 1997, עמוד קנ"ג.

שלב ה': דפוס וגשל - תשס"א

בשנת תשס"א הוציא ר' חנוך וגשל מהדורה חדשה של המדרש בחמשה כרכים. פירושים חדשים לא נמצאו בו אבל סדרו את הדפוס מחדש באותיות המאירות את העינים. בתחילת ספר בראשית הניחו לפני הקורא 'סדר עבודתנו' (הסבר למעיינים והלומדים במדרש רבה בקיצור נמרץ), וזה אשר כתבו לגבי הענין שאנו עוסקים בו: 'לקוטים - כדי לא להשאיר מקום ריק בשוליים ליקטנו פירושים למדרשנו מתוך כמה מפרשי המדרש האחרונים כו'. רשימת הספרים שהשתמשנו בהם בליקוטים הם כו'. יפה תואר - פירוש עה"ת מאת הרב שמואל יפה אשכנזי זצ"ל - נעתקו מתוך ספרי "יפה תואר" הנדפסים ללא קיצורים לבראשית שמות ויקרא. ולספרים במדבר ודברים נעתקו מתוך ה"יפה תואר" שנדפסו בקיצור בסוף הכרכים בדפוסים הישנים. יפה ענף - למגילות רות, אסתר ואיכה מאת הרב שמואל יפה אשכנזי זצ"ל. יפה ענף לקהלת - פירוש למגילות מאת הרב שמואל יפה אשכנזי זצ"ל. במהדורתנו השתמשנו לספר קהלת עם היפה ענף המקוצר שנדפס בדפוסים הישנים בסוף הכרך.

בעברי בין בתרי הספרים לא ראיתי שהביאו מפירוש יפה תאר או יפ"ע חוץ ממה שכלול בפירוש עין יוסף. פעמים נדירות הביאו ליקוטים מספר יפ"ת אלא שליקוטים אלו לא מתאימים לדברים שבמהדורת בערלין תרכ"ו שהזכרנו מקודם, שהיא המהדורה היחידה שהליקוטים נמצאים בסוף הספר, וכן הם לא מתאימים לשום קיצור אחר שנדפס מכבר. ליקוט חדש יש כאן הכולל מעט מאד דברים מפירושי ר' שמואל יפה אשכנזי, ואין לו שום זיקה אל קיצור יפ"ת הנדפס מכבר.¹³²

אופן ההדרה

על אף שאנו מדפיסים כאן פירוש יפה ענף השלם מכתב יד, עדיין ראינו לנכון להעתיק דברי הקיצור הנלקט מחיבורי רבינו השונים, כי לפעמים הדברים משלימים זה את זה. העתקנו את הקיצור בשלימותו¹³³ בהשמטת הקטעים שלא חיברם בעל יפ"ת ונכנסו בטעות בקיצור.¹³⁴ הטעויות שבדברי הקיצור תיקנו על ידי השוואה למקור. אחרי כל קטע הבאנו את המקור בסוגרים. איפה שצירף המהדיר ב' דיבורים ביחד, הנחנו את המ"מ הראשון באמצע.¹³⁵ אם המקור מפורש בתוך הדיבור עצמו לא ציינו שוב למקור.

קטע אחד נמצא בקיצור יפ"ת בכל הדפוסים אבל אין שם מקומו כלל ועל כן השמטנו אותו. נעתיק קודם לשון המדרש ג' ב' סימן ד': 'עובדא הוה בחד פרגמטוטס דהוה אזיל פריש בימא כו'. אזל וקביל עליהון גבי אנטיפוטא דקסרין ואייתנון בבי אסירי ואזדון וחייבהון ליתן ליה מדליה דדינרין. אמרין ליה, מנן אית הכא דינא לן דחייבין. אמר לון, משלמה מלך ישראל דכתיב ועת להשליך וגומר'. ובמתנות כהונה פירש: 'עת להשליך כו', והוא השליכם מיראתו פן תהרגוהו ויפה עשה'. וכתב על זה בקיצור יפ"ת: 'עת להשליך, ופירש המ"כ והוא השליכום ויפה עשה. קשה, לפי מ"ש שפרחו הכתובים לא היה צריך לזה, ודוחק לומר דלא קאי לכ"ע, דלפי מ"ד שלא פרחא אלא קדושתם ניחא שעדיין נשארה חקיקת האותיות. ולפי מ"ד שפרחו הכתובים כו'.'¹³⁶ תחילת הקטע הוא מדברי המלקט ומתיבות ולפי מ"ד כו' הוא העתקה מיפ"ת שמ"ר פמ"ו ס"א ד"ה שפרחו הכתובים לא כו'. אבל אין שום שייכות בין דברי המתנות כהונה ובין דברי היפה תאר הבאים אחריו, ובעל הקיצור חשב אגב ריהטא שדברי המתנות כהונה חוזרים לשמות רבה פמ"ו ס"ב¹³⁷ דאיירי בהשלכת הלוחות וטעה בזה. ועל כן לא ראינו טעם להביא דברים אלו.

132 את מה שהדפיסו בקהלת רבה א' א' ס"ב ד"ה נתלה ליקטנו ממה שנדפס על ידינו בישורון א' תשרי תשנ"ז, עמוד י"ד, כך אמר לי ר' אברהם אייזנבך.

133 למשל ח' ד' ס"א ד"ה אמר להון חסר בדפוס וילנא והעתקנוהו לנכון במהדורה זו.

134 כמה דיבורים לא מצאתי זכרם ביפ"ת והשמטתי מאחר שהיה ברור לי שאינם להיפ"ת אלא לבעל ידי משה והמדפיס טעה בכותרת. בדפוס וילנא הדפיסו קטעים אלו לנכון על שמו של מחברם.

135 ראה למשל א' ב' ס"ג בקובץ מפרשים ד"ה אמר ר' לוי.

136 את שאר הקטע אפשר למצוא בקהלת רבה דפוס וילנא.

137 עיין שם במהדורתנו מדברי הקיצור דמביא דבשמ"ר דריש לה בלוחות.

פרק ה' ר' שמואל יפה'

המחבר

ייחוסו

על יחוס משפחתו של רבינו נכתבו דברים רבים, וכפי הנראה כולם אין להם על מה לסמוך. יש שכתבו שמשפחת יפה הם צאצאי רבינו אלחנן בן ר' יצחק מבעלי התוספות, אלא שזה טעות.² הר' יוסף כהן צדק האריך לספר יחוס משפחת יפה, אלא שיחוס זה מוקשה וכמו שנעיר בהערות. וז"ל בספרו שבת אחים:³ 'וכך מקובלנו מבית אבא: הרב הגביר ה"ר יוסף יפה פו"מ (= פרנס ומנהיג) בפראג⁴ הוליד שלשה בנים כו' את יצחק את אברהם ואת משה. ויצא יצחק מארצו כו' ויצק מים על יד הג"מ יהודה מינץ אבד"ק פאדובה ויקח לו שם אשה מוויניציא מבנות קהל הספרדים ותלד לו שני בנים גאונים מו"ה שמואל יפה כו' ומו"ה משה⁵ אשר עלה לאה"ק ושם מנחתו כבוד.⁶ ולמשה בן, הה"ג אליעזר דיין במנטובה (שו"ת מהר"ם פדווא סי' מ"ו).⁷ ואברהם ומו"ה בני יוסף הגלו בראשית המאה הרביעית לאלף הששי ויתקעו אהליהם בקראקא,⁸ אברהם הוליד את בעל הלבוש ואחיו משה הוליד את מרדכי (הוא הנקרא ר' מרדכי זינגר) ר"מ בקראקא⁹ ואת אשת הרב החסיד ה"ר שמואל סירקש מגדולי כו' לובלין. ושמואל הוליד את יואל הוא בעמ"ח בית חדש.¹⁰

מקור קדום יחסית על הקשר בין ר' יואל סירקיש ומשפחת יפה נמצא בשער הספר לוית חן ואור יקרות (זאלקווי תצ"ב) שבו נמסר יחוס מחבר הספר כך: 'כמוהר"ר אריה יהודא ליב בהרב כו' שמואל גרשון איש ירושלים בהרב כו' ליב ז"ל אב"ד דק"ק חאנטשין ור"מ דק"ק קראקא בהגאון כו' יואל אב"ד ור"מ דק"ק קראקא בעל מחבר ספר בית חדש בהרב כו' שמואל יפה ממשפחת הרב כו' שמואל בעל מחבר ספר יפה תואר נכד הרב כו' שמואל ז"ל המחבר ספר כלי יקר על נביאים'.¹¹ והנה ספר זה נדפס על ידי נין הב"ח צ"ב שנים לאחר פטירת הב"ח שהיה ביום

- 1 בשני הפרקים הבאים שאבנו מידע רב מהמקורות הבאים: מאמרו של מאיר בניהו, רבי שמואל יפה אשכנזי: מקצת דברים עליו ועל ספריו כו', בתוך, תרביץ מב חוברת ג-ד, ניסן-אלול תשל"ג, עמוד 419 (להלן: תרביץ); הנ"ל, הספרו של רבי שמואל יפה אשכנזי על אביו רבי יצחק יפה, בתוך, קובץ על יד סדרה חדשה ח', ירושלים תשל"ג, עמוד 433 (להלן: קע"י); ר' יצחק יודלוב, רבינו שמואל יפה אשכנזי, בתוך, יפה תאר לבראשית רבה א', הוצאת ת. וגשל, ירושלים תשמ"ט, עמוד 5; מאמרו של ר' נחום מאיר יאקאבאוויטש, תפארת שמואל תולדות הגאון רבי שמואל יפה אשכנזי, בתוך, יפה ענף מדרש איכה רבתי, ברוקלין שס"ט, בסוף הספר. מכיון שאי אפשר כל פעם לציין מהיכן לקחנו כל מקור או מסקנה על כן סמכנו על הודעת זו.
- 2 מובא ב- Jewish Encyclopedia 1906, Jaffe בשם ר' יוסף לעוונישטיין מסעראצק (ומובא גם על ידי צבי הרכבי לחקר משפחות, ירושלים תשי"ג, עמוד 27 בהערה). והעיר חיים פרידמן שיחוס זה נובע מטעות בהבנת מכתבו של הר"י יוסף לעוונישטיין הנדפס בתוך ספר עיר תהילה (ורשה תרמ"ה) עמוד 154 מספר ז' שכתוב שם: 'הגאון מו"ה אברהם בר' מאיר עפשטיין הוא היה א"ז (=אבי זקני) הרב הגדול המפורסם מו"ה יחיאל מיכל הלוי עפשטיין שהיה חתן זקני הגאון מו"ה מרדכי יפה בעל הלבושים וחתן הרב מו"ה יחיאל הנ"ל היה זקני הגה"ג המפורסם מו"ה אברהם היילפרין האב"ד דק"ק קאוולע, שהיה מגוע רבינו אלחנן ז"ל מבעלי התוספות'. יש שחשבו ש'מגוע רבינו אלחנן' חוזר על ר' מרדכי בעל הלבושים, אבל זה טעות כי זה חוזר על ר' אברהם היילפרין.
- 3 ס"ט פטרבורג תרנ"ח, עמוד ל"ז.
- 4 קשה להבין איך לא שמענו בשום מקום אחר את שמעו של פו"מ זה ראש ואב למשפחה כה מפוארת. ברם, סמך לדבריו מצאנו בהקדמת ר' מרדכי יפה לספרו לבוש התכלת שכתב: 'הואיל ומדבית יוסף קאטינא'. עוד סמך קלוש מצאנו שבנו של ר' שמואל יפה נקרא בשם יוסף, ואולי נקרא כן על שם סבו.
- 5 אכן בספר שלשלת הקבלה (ירושלים תשכ"ב עמוד קמ"ו) מזכיר לר' משה יפה מבולוניא, ומשמע שהיה בדור שלאחר גירוש ספרד, וא"כ קדם לר' משה יפה זה. במעמדות הנדפס במנטובה בשנת שפ"א נמצא חתום משה יפה, ואולי הוא נכדו של ר' משה יפה זה. בנו אהרן אורי המכונה וייביש נמצא חתום בספר כנף רננים וניציאה שפ"ו, ומוזכר נמי בפסק החרם של ר"י פולק (סט' פטרסבורג תרנ"ז) עמוד 74 מספר 71.
- 6 לא מצאתי זכר לר' משה יפה שהגיע לארץ ישראל.
- 7 חתום שם ר"ח שבט שנת רצ"א. וכפי סדר היחס כאן הוא היה בדור שלאחר הר' מרדכי יפה, וא"כ אין מסתבר שהוא חותם כבר בשנת רצ"א כדיין.
- 8 ר' משה יפה מרבני קראקא נדפס ממנו סדר גיטין בפסקי ושו"ת מהר"ש מלובלין (ברוקלין תשמ"ח, עמוד תל"ג).
- 9 מוזכר רק פעם אחת בספרות של התקופה ההיא בצמח דוד ח"א שנת של"ג, ונמצא ממנו עוד חתימה אחת בסוף כתב יד Oxford - Bodleian Library MS Opp. 301 מספרו במלכ"י 20315.
- 10 בב"ח יו"ד סוף סימן כ"ד מוזכר 'זקני הגאון מהר"ר משה יפה ז"ל', אבל אינו כותב אם היה אבי אביו או אבי אמו. ובספר עיר הצדק לר' יחיאל מתתיהו צונץ, למברג תרל"ד, עמוד 62 סבור שהוא אבי אביו.
- 11 וראה בספר הלכות עולם לר' מאיר בן ר' משה מייזלש זולצבאך תקט"ז, שבשער הספר מציין היחוס שלו וכותב: 'ומצד אמו כו' מרת בריינדיל היא בת כו' מהר"ר שמואל צבי הירץ אב"ד דק"ק בריסק דליטא, בן כו' מהר"ר אריה יהודא ליב אב"ד דק"ק קראקא ולבסוף נתקבל לק"ק בריסק דליטא, בן כו' מהר"ר שמואל צבי הירץ אבד דק"ק פינטשוב, בנו של כו' מהר"ר יואל אב"ד דק"ק קראקא בעל

ד' כ' אדר שנת ת',¹² ואשר על כן לכאורה ראוי לסמוך עליו יותר מתיאורים שנכתבו כמאה וחמישים שנה לאחר מכן. אלא שמה שכתוב: 'הרב שמואל מחבר ספר יפה תואר נכד הרב שמואל מחבר ספר כלי יקר' אינו מובן. הרי מחבר ספר כלי יקר הוא ר' שמואל לניאדו שנפטר לערך שנת ש"ע וי"א שנת שס"ה,¹³ ואין אפשר שר' שמואל יפה שנפטר לפניו בזמנו בשנת שנה הוא נכדו. ונראה שנכד חוזר על אחד השמות הבאים לפני, ויותר מסתבר שר' שמואל גרשון איש ירושלים הוא נכדו של ר' שמואל לניאדו שגר בארם צובה שבסוריה.¹⁴ יש שהרחיקו לכת וכתבו שר' יואל סירקיש בעל ב"ח הוא נכדו של ר' שמואל יפה בעל יפה תאר,¹⁵ וכבר קמו המבקרים והרחיקו דבר זה.¹⁶

נפן נא מדברים מסופקים אלו אל מקורות בטוחים יותר אך גם דלים יותר. בשער ספר יפה מראה שנדפס בחי' רבינו בויניציאה שנת ש"נ כתוב: 'החכם השלם כו' שמואל יפה אשכנזי' נר"ו. וא"כ ברור הוא שמקור משפחת ר' שמואל יפה אכן מאשכנז, אבל יש לשאול, לפני כמה דורות הגיעו אבותיו לטורקיה. אין בידינו לענות על שאלה זו, מיהו שלש נקודות שופכות אור עליה:

- א. ר' שמואל התפלל נוסח ספרד ולא נוסח אשכנז וכמו שנבאר עוד.
- ב. ר' שמואל מביע ביקורת חריפה על אחד ממנהגי אשכנז,¹⁸ ולא מסתבר שאחד שהרגיש שהוא מבני אשכנז יתבטא כך.
- ג. מאידך, ר' יוסף יפה איים על אשתו שאם לא תחזור אליו הוא יברח לאשכנז ותשאר עגונה, ראה להלן. מכיון שאיים שיברח לאשכנז ולא לאיטליה למשל, מן הסתם חשב לברוח למשפחתו, וזה מורה שמשפחת ר' שמואל לא היתה זמן רב בטורקיה, ועדיין היה קשר אמיץ בין ענף המשפחה שבטורקיה וענף המשפחה שבאשכנז.

ר' יצחק יפה

נעבור לאביו של רבינו, ר' יצחק יפה 'איש חי עומד לפני ה' קדוש יאמר לו וזך וישר פעלו',¹⁹ נולד לערך שנת ר"ל בעיר ברוסה²⁰ שבטורקיה, ונפטר בשלהי סיון שנת שי"ט.²¹ כל ימיו מקוטנו עד גודלו בצדקות וכשרות.²² בבחרותו,²³ כשעוד לא נשא אשה,²⁴ בהיותו בשנתו הארבעים,²⁵ עמד בניסיון גדול כי אמרו עליו שהוא חייב ממון רב

- המחבר ספר בית חדש, בהרב מוהר"ר שמואל יפה, ממשפחת הרב הגדול מוהר"ר שמואל בעל המחבר ספר יפה תואר נכד הרב הגדול מוהר"ר שמואל בעל המחבר ספר כלי יקר על נביאים. דברים דומים נמצאים בפתיחה לספר מנורת זכריה שלר' זכריה מנדל (פרנקפורט דאודר תקל"ו) בדברו שם על יחסו, ואח"כ בשער ספר תפארת הצבי, ואלקווא תקס"ג ועץ הדעת טוב, ורשה תרכ"ג, שניהם לר' עוזיאל מייזלש, וכנראה שמקור דבריהם בספרים שקדמו להם.
- 12 מפלת עיר הצדק מאת יואל דעמביצער, וינה תרל"ז, עמוד 3.
- 13 ראה חומש בראשית עם כלי חמדה, ירושלים תש"מ, במבוא (באמצע הספר) עמוד ט.
- 14 ולפ"ז מה שכתבו בשער הספר הלכות עולם שהבאנו בהערה 11 הוא בטעות.
- 15 בשער ספר שאגת אריה וקול שחל (שאלוניקי תק"ו) כתבו: 'ספר שאגת אריה משאלות ותשובות אשר חיבר הרב הגאון כו' מוהר"ר אריה יהודה לב כו' שהיה אב"ד בק"ק זאמשט כו' בן כו' מוהר"ר שמואל צבי הירץ בנו של הגאון מוהר"ר יואל סירקיש בעל המחבר בית חדש נכד של הגאון מוהר"ר שמואל יפה בעל המחבר יפה תואר ויפה מראה'.
- 16 ראה הרב שלמה הכהן דייטש, שיבושים נפוצים ברשימות לתולדות הב"ח ויחסו (ב), בתוך, אור ישראל ח (סיון תשנ"ז), עמוד ק"ץ. עוד על יחס משפחת יפה ראה בחלק א' של המאמר הנ"ל, אור ישראל ז, עמוד קע"ח והלאה. תשובתו של הרב דוב בעריש וועבר, אור ישראל י, עמוד קנ"ז. ולבסוף תשובת ר' זאב וואלף איגר על התשובה הקודמת, אור ישראל יז, עמוד רכ"ב.
- 17 והשווה ללשונו של ר' מאיר חיים יצחקי בסוף שירו שבסוף ספר יפה תאר על ויקרא רבה, קושטא ת"ח, שכותב על רבינו: 'מאשכנז עירו לבית יפה'. ובהקדמתו ליפה תאר על שמות רבה כותב: 'מאשכנז עירו ושם זכרו שואל שמואל הוא לבית יפה'.
- 18 בתשובתו הנדפסת בספר זכרון ויטע אשל (להלן פ"ו הערה 171) כותב: 'ואעפ"י שמנהג האשכנזים שלא לישא ב' נשים ואפילו ששהתה עמו י' נשים בלא פרו ורבו, ורבים מתו ערירים, פשיטא שמנהג שטות הוא ואין חוששין למנהג כזה, דאין מנהג מבטל הלכה'.
- 19 לשון ר' שמואל יפה בהקדמתו לספר יפה תאר בראשית.
- 20 קע"י עמוד 446: 'כאשר שמענו מכמה זקני עירו ברוסה', וריטא דלישנא משמע שברוסה היא עיר אביו, היינו מקום הולדתו. ונקראת היום Bursa, והיא קרובה לעיר הבירה קושטא.
- 21 תאריך ההספד הוא ה' תמוז שנת שי"ט, ושם כותב קע"י עמוד 441: 'שמת בשיבה טובה זקן ושבע ימים קרוב לתשעים שנה'.
- 22 קע"י עמוד 445, ובעמוד 441 כתב: 'וגדל בשם טוב ונפטר בשם טוב'.
- 23 קע"י עמוד 446. לא ברור לי פשר תואר זה. בימינו הוא מוציין אחד שלא נשא אשה, אבל אינו ברור שזה הכוונה כאן כי אז נאמר תואר בחור גם על בעל אשה, ראה שו"ת הראנ"ח סימן נ"א בענין להתיר אשת הבחור מנחם יפה רואי. ואפשר שהכוונה סתם שהיה צעיר ולא זקן. ואפשר נמי שבחור הכוונה שהיה למדן צעיר או למדן חשוב, ראה מרדכי ברויאר, אוהלי תורה הישיבה תבניתה ותולדותיה, ירושלים תשס"ד, עמוד 369 ואילך.
- 24 קע"י שם: 'מ"מ אין הצלת הקדוש הלו חסרון אליו (פירוש, שלא מת על קידוש השם), כי הוצרך לזה להיות זה בבחרותו אשר עדיין לא קיים זרע קדושת אחי יצ"ו'.

למלך והפילו השופט במשמר עד יגיד עסקי משאו ומתנו כדי שיפרע חובו. לבסוף נגזר עליו מיתת שריפה או המר ימיר דתו ח"ו, והוא בצדקתו קבל עליו מיתת גוף והצלת נשמה והוציאו אותו כמה פעמים לבית השריפה וכמעט שנשרף עד שעמד לו ריוח והצלחה משער המלך סלטן סלים.

ר' יצחק הוליד ארבעה בנים,²⁶ יהודה ולאחריו שמואל,²⁷ ושנים אחרים שלא נדע שמם. כפי הנראה שני אחים נשארו בברוסה, ושנים עברו לעיר אחרת. ר' שמואל עבר לקושטא בשנת ש"ט לערך ושוב לא ראה את אביו,²⁸ ועוד אח לא נדע לאן עבר.²⁹ בזקנותו עלה ר' יצחק לארץ ישראל כדי להיקבר שם, וישב שם ימים, ושוב יצא לח"ל, וכשרצה לשוב לא"י אירע לו אונס בדרך שנפל מעל המרכבה והוצרך לשוב לח"ל עם בניו וישב שם עד שנפטר.³⁰

שני אחיו של ר' שמואל יפה נפטרו כמה שנים לפני שנת של"ו. אחיו ר' יהודה היה עשיר ובעל יכולת והוא היה מפרנס את ר' שמואל מקטנותו, מה שאיפשר לר' שמואל להקדיש חייו ללימוד התורה.³¹ אח זה נפטר בתחילת כסליו שנת של"ו,³² כאשר נאבד ביום השלג ולא נמצא עד עבור כמה ימים.

ר' שמואל יפה

ר' שמואל נולד בברוסה³³ בשנת רצ"א לערך.³⁴ בשנת ש"ט עבר לקושטא כדי ללמוד תורה ולישא אשה. רבינו עלה ונתגדל במעלות התורה והיראה ועוד בצעירותו היה דורש ברבים ודבריו נשמעים.³⁵ בשנת שי"ב מסר הספד ברבים³⁶ ובאותה שנה מצאנו גם דרוש לחופה, ואם מדובר בחופתו הרי נדע שנת חתונתו.³⁷ עיקר סדר לימוד של רבינו היה בלימוד ש"ס ופוסקים, ורק כשחיפש לו קצת מנוחה הלך לרעות על שדה האגדה.³⁸ בשנת שי"ו בעודו בקושטא³⁹ הגיעו אליו תלמידים ללמוד מפיו, וכמו שכתב בהקדמתו ליפה מראה: 'כי עינא ולבא כל ימי צבאי בגרסיהו טרידי גירסא דינקותא בבי מתיבתא'⁴⁰ בהלכתא רבתא לאסוקי שמעתתא ופולפולא דחברותא, ואף גם זאת בהיותי עובר אורח טורח צבור ללמוד וללמד דברי תורה ברבים לשמור ולעשות סדר עבודתם עבודת הקדש'.

- 25 סולטן סלים (ראה להלן) מלך בין השנים רע"ב לר"פ, וא"כ בסיפור זה היה לפחות בן ארבעים שנה.
- 26 קע"י עמוד 441: 'והשאיר אחריו ברכה לד' בנים'. והנה לא ברור אם השאיר אחריו בנות גם, אבל ממה שכתב בהספדו על אחיו (קע"י עמוד 436): 'אל שמוענה רעה כי באה על מות אחי הגדול מומני הר"י נ"ע כו', אחר היות לבי חלל בקרבי אל פקידת ב' אחי זה כמה ימים, והייתי מתנחם באחי כו' הן אני נשאירתי לבדי, וכאלו נפקדו שלשתם יחדיו', משמע שנשאר לבד ממש גם ללא אחיות.
- 27 ראה בהערה הקודמת שר' יהודה היה גדול מר' שמואל. בקע"י עמוד 436 כותב בניהו שר' שמואל היה צעיר האחים, ולא אדע את זה מנין לו. וממה שכתב בקע"י עמוד 442: 'ומה גם אשר לא ראה כל בניו ובני סובבים מטתו ובפרט אני הקטן אשר נגרשתי מנגד עיניו, הרי לשון זה יכולה לשמש כמליצה בעלמא, וקשה להסיק ממנו הוכחה על מיקומו במשפחה.
- 28 קע"י עמוד 442.
- 29 קע"י שם: 'והוצרך לשוב לחו"ל עם בניו, משמע שגר ליד בניו, וא"כ מן הסתם בנים אלו היו עמו בשעת פטירתו. עוד כתוב בקע"י שם: 'ומה גם אשר לא ראה כל בניו ובני סובבים מטתו, ובפרט אני הקטן אשר נגרשתי מנגד עיניו'. משמע שלא ראה כל בניו אבל כמה מהם ראה. ועוד משמע שחזק מר' שמואל גם לא ראה עוד אח, וזה אשר כתב: 'ובפרט'.
- 30 קע"י עמוד 442.
- 31 קע"י עמוד 436.
- 32 בהספד שנשא עליו ביום ב' חשוון שנת של"ז, מובא בקע"י עמוד 436, כותב: 'שכבר עברו קרוב ליי"ב חדש וה' העלים מומני עד היום הזה'.
- 33 מכיון שעיר אביו הוא ברוסיה, כמו שכבר כתבנו, ומכיון שרבו הוא ר' יצחק ו' לב מברוסה כמו שנכתב להלן, מן הסתם נולד שם.
- 34 בהספדו על אביו אומר (קע"י עמוד 442) שבשנת ש"ט עזב את עיר מולדתו והלך לקושטא ללמוד תורה ולישא אשה, ומן הסתם הלך לפני שהגיע לגיל הנישואין. בתקופה ההיא נהגו לישא אשה בגיל י"ז או י"ח, ראה שו"ת מבי"ט חלק ג' סימן קי"ט: 'ועתה טוען ראובן כי רואה שהגיע פרקו לנישואין כי הוא כבן י"ח שנים', וכן הוא בשו"ת מהר"ם אלשיך סימן י"ג: 'ועתה טוען הארוס ראובן כי רואה שהגיע פרקו לנישואין כי הוא בן י"ז או י"ח שנים'. כמו כן מצאנוהו משנת שי"ב והלאה מוסר דרשות לרבים, ראה בפרק תבא בדברינו על יפה עינים, ובן כ"א כבר ראוי לדרוש ברבים אם הוא ת"ח מופלג, וכזה היה רבינו.
- 35 בהקדמתו ליפה מראה כותב רבינו: 'גרסה נפשי לתאבה מילי דאגדתא המושכת לבו של אדם, גם להפיק רצון הרבים הבאים מדי שבת בשבתו לשמוע הדרשה מפי כו'. הלא אם קטן אתה ונחתה קסת ארשת שפתך הלא לאל"ם פתרונים, כי למן היום אשר נתת את לבך להבין ולהשכיל נשמעו דבריך'. ומשמע שהתחיל לדרוש כשהיה צעיר לימים.
- 36 תרביץ עמוד 438.
- 37 כתב יד רוזנטליאנה (להלן פרק ו' הערה 7) עמודים 313א'-317ב', ועברתי על הדרשה בפרק זה ולא מצאתי רמז שמדובר ביום שמחת לבו.
- 38 ראה בהקדמתו ליפה תאור: 'כאשר הייתי בימי חרפי לתת חלקי מיושבי בית המדרש להיות לי מהלכים בין העומדים בני עמודי לעסוק בדברי תורה ולאסוקי שמעתא, ולעתות בצרת טורח העיון בעמקה של הלכה לתור לי מנוחה גרסה נפשי לתאבה מילי דאגדתא המושכת לבו של אדם'.
- 39 ראה תרביץ עמוד 438: 'דרש חברתי לחנך בו תלמיד אחד בק"ק זעפראן בכ"ט לסיון השי"ו פה קושטנדינה'.
- 40 מאיר בניהו (תרביץ עמוד 421) מפרש ד' תיבות אלו שרבינו החזיק ישיבה.

ר' יוסף בנו ובת נוספת נולדו בסביבות שנת השכ"ג וכי"א שנים לאחר מכן בשנת של"ד נולד בנו השני ר' יצחק, ראה מה שפירטנו להלן ברשימת צאצאיו.

בשנת שכ"ד⁴¹ נתמנה לרב קהילת הספרדים⁴² שבקושטא, ותפס את מקומו כאחד מחשובי הרבנים עד שנהיה ל'פאר הדור והדרו בעיר העדינה קושטנינה'.⁴³ כרב בית הכנסת היה מוטל עליו לדרוש מדי שבת בשבתו.⁴⁴ הוא חותם עם שאר הרבנים על פסקיהם,⁴⁵ מתווכח עמהם,⁴⁶ ולפעמים מצאנו שעבר ביניהם דין ודברים.⁴⁷ גם חכמי הדור כיבדו את רבינו ביותר ונביא קצת מדבריהם. בשו"ת מהריט"ץ הישנות סימן מ' כתוב: 'אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים עם יפה עינים בכף שניה הלכה כדברי המכריע'. ובשו"ת מהרי"ט ח"ב אבן העזר סימן מ' כתב: 'ולאמת דברי אעידה לי עדים נאמנים, ומתלתא קראי שמייע לי',⁴⁸ בשלשה דורות זה אחר זה. הא' הוא הרב הגדול מהר"ר דוד נ' זמרא ז"ל כו', ובדור השני הרב המובהק כמה"ר יוסף נ' לב כו', ובדור השלישי הרב כמה"ר שמואל יפה ז"ל, הרי שהעמיד את רבינו בשורה אחת עם הרדב"ז ומהר"י נ' לב.

מתי שהוא עבר רבינו מקושטא לאדריאנופולי ביחד עם משפחתו.⁴⁹ תקופה לא קצרה העביר רבינו בעיר אדריאנופולי, ואולי הגיע לשם כבר בשנת בשנת של"ז.⁵⁰ לא ידוע מה גרם למעבר זה, אולי משום שאבד כספו⁵¹ והיה צריך לעבור למקום אחר כדי להתפרנס. על עבודתו באדריאנופולי מספר רבינו בהקדמתו ליפה מראה:⁵² 'ואף גם זאת בהיותי עובר אורח, טורח צבור, ללמוד וללמד דברי תורה ברבים, לשמור ולעשות סדר עבודתם עבודת הקדש'. את ספרו יפה תאר סיימו באדריאנופולי בחדש אדר שנת שמ"א, כמו שכתב בקולופון.⁵³ בחדש אב שלאחריו חיתן את בנו ר' יוסף

41 בסוף הדרוש הראשון של ספר יפה עינים כתוב: 'אמר המגיה (הוא ר' יהודה אריה ממודינא) הדרוש הנזכר כו' דרש אותו הרב המחבר ז"ל שבת חה"מ של פסח כי כן היה כתוב בסופו משמו ז"ל, ע"כ דרשתי בשבת חה"מ של פסח השפ"ד שכנרצתי על מזוזת היכל הק"ק יע"א לעבוד עבודתם עכ"ל'. ומה שכתוב 'שפ"ד' הוא ט"ס, ומכיון שרבינו חתם על תקנת רבני קושטא בשנת שכ"ד ראה הערה 45, הרי שהנכון לתקן: 'שכ"ד'.

42 מאיר בניהו (תרביץ עמוד 421) מניח מסברא, שמכיון שהיה אשכנזי, הרי שנתמנה לקהל האשכנזים בקושטא. אבל אין זה נכון, כי כבר דנו למעלה כמה אשכנזי הוא היה, אבל יותר מזה, ר' שמואל יפה מזכיר כמה פעמים ביפה עינים לקהלת רבה נוסח התפילות וכולם הם כפי נוסח ספרד. ראה א' ב' ס"ג ד"ה וכתוב כי הערה ג', ב' כ"ו ס"א ד"ה זה אברהם בנוסח אלו דברים הערה א', ו' י' ס"א ד"ה זה אדה"ר. ומכיון שהתפלל נוסח ספרד, הרי שהיה רב אצל הספרדים. עכשיו אין לנו אלא לדחות מה ששיער מ"ב בתרביץ עמוד 423 שרבינו ניהל ויכוח על הרבנות בקהילת האשכנזים, שהרי כלל לא היה רב בקהילה זו. על תופעת הרבנים שכינה שלא בקהל מוצאם ראה ירון בן-נאה, החברה היהודית בערי האימפריה העות'ומאנית במאה הי"ז, חיבור לשם קבלת תואר 'דוקטור לפילוסופיה', האוניברסיטה העברית תשנ"ט, עמוד 336 והערות 184-185.

43 שער הספר יפה תאר שעל בראשית רבה.

44 ראה הקדמתו ליפה תאר: 'גם להפיק רצון הרבים הבאים מדי שבת בשבתו לשמוע הדרשה מפי, נפשם חפצה לשמוע דברי אגדה יותר מדבר הלכה'. וראה מה שהארכנו בענין דרשותיו בפרק הבא בדברינו על יפה עינים.

45 בשנת שכ"ד חתם על 'חומרא גדולה', האוסרת לקחת שום רבית מבין ברית, ביחד עם עוד כשלישים רבנים מרבני קושטא. רבינו הוא חותם רביעי אחרי ר' שמואל סבע, ר' שלמה אלקבץ ור' עזיאל ארואיטי. (ר' יוסף נ' לב חתם אחרון, מכיון שהוא לא היה מתעסק בענייני הקהילות, כמו שכתב בחתימתו). ראה מאיר בניהו, חומרא גדולה על הרבית, בתוך, שנתון המשפט העברי, כרך ח (תשמ"א), עמודים 43-112.

46 ראה שו"ת ופסקי מהרי"ט החדשים סימן יג ד"ה תשובה דע כו': 'וראיתי בתשובה למוה"ר שמואל יפה שכתב בפשיטות שהבעל יורש, וכתב ואל תחושו להוראת זקן שהוא לעצמו שיחלוקו, רמז בה על מהר"י נ' לב זה"ה'.

47 בכת"י מכון שוקן 70081 (מספרו במלכ"י 46870) נמצא בדף 22 שיר קצר שכתב ר' שמואל יפה לר' חנניה נ' יקר להתנצל על דבר שאמרו לו שנגע בכבוד אביו. ובדף 66 נמצא שיר לר' חנניה נ' יקר ששלח לר' שמואל יפה ז"ל על שאמרו לו שהיה קורא אותו אוהב הריע. על ר' חנניה נ' יקר ראה חומרא גדולה (לעיל הערה 45) עמוד 70.

48 ע"פ עבודה זרה מ' ע"א. קטע זה הביאו הרב חיד"א בשם הגדולים מערכת גדולים, אות ד' מספר ט"ז, ערך מה' דוד נ' זמרא. עוד על שבחי רבינו שבפי חכמי הדורות תמצא בתפארת שמואל (לעיל הערה 1) עמוד ג'.

49 כיום אדירנה שעל גבול יון-טורקיה.

50 בספר תיקון סופרים סימן פ"ה מביא שטר קבלת גט ע"י שליח קבלה שנעשה בשני בשבת ח' אדר ב' שנת של"ז במתא אנדרינופולי. מיהו, אפשר ששטר זה העתיקו ממקור כלשהו, ולא שהוא עצמו סידרו. השוה גם הלשון שבשו"ת בעי חיי חושן משפט חלק א' סימן קנ"ה: 'וצ"ל שכשהשיב הרב ז"ל תשובה זו היה בבחרותו קודם שנת השל"ז שנתקנו ההסכמות בקושטא, אי נמי שהשיב תשובה זו באנדרינופולי קודם בואו (פירוש, חזרתו) לקושטא'.

51 ראה מה שכתב בהקדמתו ליפה מראה: 'ובצוק העתים מכמה צרות צרורות, צרים רדפוני, כתרוני, מנוחה הדריכוני, תחת רדפי פי ישרים, ואמת ה' לעולם, וחסרון כיס קשה מכלם, מפני נכרים, מפני לסטים, אכלוני הממוני, הציגוני נעור ורק ממשען ומשענה ודררא דממונא'. בכל מקרה ברור שהגיע ללא כסף לאדריאנופולי, שהרי לא היה לו מהיכן לשלם את הוצאות הגט של בנו ר' יוסף, וכמו שנפרט להלן. ספר יפה תאר סיים כתיבתו באדריאנופולי כמו שנכתב עוד מעט, ובראותו כי אין בידו להביאו לדפוס, על כן חיבר ספר יפה מראה על הירושלמי, כמו שנכתב בפרק הבא. ונראה שהתחיל כתיבתו בעודו באדריאנופולי, ומה שכתב רבינו: 'בהיותי עובר אורח' חוזר על שהייתו באדריאנופולי, כי בקושטא לא היה רבינו עובר אורח אלא תושב המקום.

52 ללשון הקולופון ראה בפרק הבא בדברינו על יפ"ת שעל במדבר ודברים רבה.

עם בת למשפחה עשירה מאד, וזה היה תחילתו של אחת התקופות הקשות ביותר בחייו. רבינו סבל מרורות מנישואי בנו שהתפרקו,⁵⁴ והעיד על עצמו שכמעט שכח תלמודו מרוב צערו.⁵⁵ אחרי שנת שמ"ד כשהגיע פרשת הגט לסיומו כבר לא היה אפשר לר' שמואל להשאר באדריאנופול ועל כן חזר לקושטא ונשאר שם עד סוף ימיו. ר' שמואל גם ביקר בעיר שאלוניקי,⁵⁶ אבל לא נדע באיזה שנה זה היה.

על פטירת רבינו מסופר בסוף יפה עינים ח"ב שכת"י: 'נראתה הקשת בענן כי נשבה ארון הקדש בש"ט' ⁵⁷ י"ט לאלול בשנ"ה ליצירה סימן לדבר וישפוט שמואל את ישראל כל ימי חייו (שמואל א' ז' ט"ו) והלך מדי שנ"ה בשנ"ה (שם ט"ז). יהי רצון מלפני שוכן מעלה ומטה שזכותו יגן בעד בניו הנותנים לקיים בהם תחת אבותך יהיו בניך תשיטמו לשרים בכל הארץ (תהלים מ"ה י"ז), אמן'.

רבותיו

רבו המבוהק, והיחיד שמתארו בתואר מורי,⁵⁸ הוא 'החכם השלם רום השכל ושיאו מופת הדור ופלאו'⁵⁹ כמהר"ר יצחק ן לב ממגורשי ספרד שהתיישב קודם בשאלוניקי⁶⁰ ואח"כ בברוסה מקום גדילתו של רבינו.⁶¹ בידי ר' שמואל היו נמוקים של רבו על החומש ומביא מדבריו ודן בהם.⁶²

רבו הנוסף של רבינו הוא ר' שמואל סבע,⁶³ אבל לא ברור מתי למד אצלו. כי ר' שמואל סבע הגיע לקושטא רק בשנת שכ"ד,⁶⁴ ורבינו היה אז בן ל"ג שנים בשיא מוחותיו ובשנה זו נתקבל לכהן כרב בית כנסת, והוא חותם ביחד עם ר' שמואל כמו שהזכרנו למעלה,⁶⁵ ואין זה מדרך התלמיד לחתום יחד עם הרב שוה בשוה, ובכלל מאיפה יש זמן לרב בית כנסת להתאבק בעפר רבו. ואולי מקודם, אחרי שהגיע ר' שמואל לקושטא, אז עבר לאדריאנופול ללמוד בישיבת רש"ס, וצ"ע.

54 ר' שמואל כתב בשלילה על נשים, ואולי גט זה גרם או תרם לכך. ראה קהלת רבה ז' כ"ו ס"א ב"פ"ע ד"ה ומוצא אני, על פסוק ומוצא אני מר ממות את האשה: 'ואע"פ שיש הגונות שהן עזר לאדם, משום דרובא רעות קאמר סתמא האשה'. ובמקום אחר (ט' ט' ס"ג ד"ה ואחר שביארנו כו' ד"ה וע"ד הדרש) כתב: 'וע"ד הדרש י"ל, שלפי שלכאורה יראה שכל אלו הטובות יפקדו מנושא אשה, אשר לזה יתרחק האדם ממנה, לז"א שאינו כן, דאדרבה מי שאין לו אשה נעדר מהם עכ"פ, ואם בעל אשה הוא איפשר תהיה הגונה וימצאו בה אלו הטובות', עיי"ש דברים נפלאים בענין ה' החסרונות המגיעים לאיש כשנושא אשה.

55 'וביני ביני אביו הנזכר (ר' שמואל אביו של ר' יוסף) היה הולך וצועק ואינו נענה, כי המנגדים היו אומרים שלא היו חוששין לעמוד לדין תורה, והיה הולך ומשתומם עד שכמעט שכח תלמודו מחמת אונסו, שו"ת מהריט"ץ הישנות סימן מ'. על סיפור מצער זה ראה להלן בדברינו על ר' יוסף יפה.

56 בכ"י גינצבורג 158, דף 175ב' (מספרו במלכ"י 6838) כתוב: 'ובזאת ההקדמה אמר החכם ה"ר שמואל (קיפה) [יפה] מקוסטנטינה, כי בא לעירנו שאלוניקי ודרש בק"ק אשכנזים, ואמר דבזה יובן מ"ש המשורר (תהלים ע"ב י') מלכי תרשיש ואיים מנחה ישיבו וכו', והקושיא היא מבוארת, דמנחה יביאו הל"ל'. מאיר בניהו כותב בתרביץ עמוד 422 שביקור זה היה בסמוך לשנת ש"כ, וזה משום שמצאנו לרבינו ששמע דברים מפי ר' בנימין הלוי אשכנזי (יפה עינים ח"א מקץ דף כ"ח טור ד'), ור' בנימין אשכנזי נפטר לערך שנת ש"כ, ראה תרביץ שם עמוד 424 הערה 37. מיהו אפשר שביקר בשאלוניקי כמה שנים קודם לכן, כי רבינו מסר דרשות כבר משנת ש"ב כמו שכתבנו. מה עוד שאפשר ששמע דברים אלו כשביקר ר' בנימין בקושטא בשנת ש"ג, ראה מאיר בניהו, תולדות האר"י, ירושלים תשכ"ז, עמוד 211.

57 = בשם טוב, או, בשיבה טובה.

58 עיין יפה ענף לקהלת רבה א' ג' ס"א ד"ה שאמר שמח. בשם הגדולים מערכת גדולים, אות ש' מספר ק"י, ערך מהר"ר שמואל יפה אשכנזי, כותב: 'וכתב ביפה תאר ויקרא ריש פ' כ"ח (ס"א ד"ה שמצאו) ומורי הרב ר' יוסף ן לב תירץ. אבל ב"פ"ת שם לא כתוב שמו אלא בר"ת: 'הרב ר"י', והחיד"א פירשו על ר' יוסף ן לב, ואינו אלא ר' יצחק ן לב. ומקורם חשבתי שגם בחיד"א דבר זה מופיע בר"ת ורק אח"כ במהדורות הבאות פתחו את הר"ת שלא לנכון, אבל כן הוא בועד לחכמים ליורנו תקנ"ו שנדפס על ידי החיד"א בעצמו, מערכת י' מספר כ"ט, וכשגגה היוצאה מלפני השליט.

59 לשון ר' יהושע שונצין שו"ת נחלה ליהושע סוף סימן מ"ד. תשובה זו חתם ר"י שונצין ביום א' י' שבט, וזה ט"ס כי לעולם לא יפול י' שבט ביום א', ואם נתקן ו' שבט, נדע שתשובה זו נכתבה בשנת ש"ח. (כי ו' שבט כמעט ואינו נופל ביום א' וקביעות זו חלה בשנים רע"א, ש"ח ושמ"ה).

60 ר"י סמברי כותב בדברי יוסף (לעיל פ"ד הערה 76) סימן צ"א, שאחרי הגירוש נתיישב בשאלוניקי, ומנראה שאח"כ עבר לברוסה.

61 ראה עליו בכתב עת אוריתא ח' (נתניה תשנ"ו) עמוד כ"ח. בשו"ת זקן אהרן לר' אליהו הלוי (קושטנדינה תצ"ד) סימן י"ג נמצא חתום ר' יצחק במהר"ר צדיק ן לב בעיר ברושה בשנת רפ"ו.

62 'כתב מורי מהר"ר יצחק ן לב, יפה עינים ח"א פרשת חיי שרה (דף י' טור ג'), 'שמצאתי בנמוקי מהר"ר יצחק בן לב, שם תרומה (דף ס"ז טור ג'). ועוד מביא מחידושי רבו ביפה עינים ח"ב פרשת יתרו ס"ח ושם פרשת מצורע ס"ד.

63 עיין שו"ת מהרי"ט חלק ב' אבן העזר סימן ה' (וכן הוא בסימן ג'): 'ובתשובות הרב מהר"ר שמואל יפה ז"ל ראיתי כתוב כלשון הזה, ושאלתי את פי מורי מהר"ר שמואל סבע ז"ל ויורני ויאמר לי כי העולם דן הוא כמנהג הרי"ף והרמב"ם ולא משלם פחת אלא היכא דאין עושין מעין מלאכתו. וכן אמר לי חכם אחד מוטובי חכמי העיר. ושוב ראיתי מ"ש הב"י סימן פ"ח והביא מדברי הריב"ש והרצ"י לפני מורנו הנזכר ולא חש להו. גם אני עיינתי בתשובת הריב"ש ז"ל ולא מצאתי בו סעד לדבריו, הילכך דייננו במתא זו קושדאנדינא כמנהג הרי"ף והרמב"ם ז"ל'.

64 ראה מואמרו של יוסף הקר, הזמנה לדו-קרב אינטלקטואלי: בין סרס לאדריאנופול, בתוך, מאה שערים, ירושלים תשס"א, עמוד 351.

65 על 'חומרא גדולה' ראה לעיל הערה 45.

צאצאיו

ר' יוסף יפה

בנו בכורו של רבינו הוא החכם השלם הרופא המובהק ר' יוסף יפה,⁶⁶ שנולד בשנת שכ"ג לערך.⁶⁷ כנראה שהיה החשוב מבין שני בניו כי כמה פעמים מצאנו חתום בתור רב ודיין: בשו"ת הראנ"ח סימן ס"ד; על פסקו של רבינו בענין חרם דרבינו גרשום;⁶⁸ וכן נמצאת חתימתו-בין חכמי קושטא בהסכמתם על ספר יפה תאר על בראשית רבה.⁶⁹

בשו"ת מהריט"ץ הישנות סימן מ' מובא סיפור מזעזע על כפיה בגט, שם הדברים באים בעילום השם, אבל בשו"ת מהריט"ץ החדשות סימן ר"מ גילה המחבר שמדובר בבנו של ר' שמואל יפה. מכיון שבתשובות אלו חוזרים ומדגישים שכן זה היה ת"ח וירא שמים, על כן נראה שמדובר בר' יוסף. וזה סיפור המעשה בקצרה מלוקט משתי התשובות הנ"ל.⁷⁰ בחדש אב שנת שמו"א נשא לו ר' יוסף אשה אחת עשירה מאד שבאה ממשפחה מכובדת ותקיפה. ר' יוסף עסק בתורה כל היום ואשתו תמכה בו כדי שיוכל לשבת על התורה ועל העבודה. לאחר נישואיו באו שני הצדדים בטענות אחד על השני. היא טענה שאין לו כח גברא, והוא טען שנסגר בשר תחתנה וצריכה פתיחה. אמה של האשה התערבה בנשואי בתה והפרידה אותה מבעלה, והאם והאח הפיצו שמועות נוראיות על הבעל ותבעו ממנו גט. ר' יוסף השיב שעל אשתו ללכת לרופא כדי לתקן את הבעיה, ושהוא בכלל לא רוצה לגרש, ואיים שאם אשתו אינה חוזרת אליו יברח לאשכנז והיא תשאר עגונה. למשמע איום זה הלכו משפחת האשה לבית המשפט הישמעאלי ואיך שהוא הצליחו לגרום לעצור את ר' יוסף בבית האסורים בז' לחדש אייר שנת שמו"ב. בנוסף תבעו ממנו סכום הנדוניה שהכניסה הכלה, סך שמונים אלף לבנים.⁷¹ ר' יוסף טען שאסרו אותו נגד דין תורה, ואם הם רוצים הוא מוכן ללכת לבית דין. באשר לתביעת הנדוניה הרי שהכסף בכלל נמצא אצל אשתו, וגם לו וגם למשפחתו אין בידם לשלם סכום כזה. השופט הישמעאלי לא קבל טענותיו, ושלח שליחים לבית אביו ר' שמואל ולבית גיסו, כנראה ר' אלעזר פסח, כדי לחפש את הנדוניה. בני משפחת האשה המשיכו בתעלוליהם והוציאו כתבי פלסתר גם על ר' שמואל יפה עצמו עד שר' שמואל היה חייב להתחבא. אנשים רבים שהתערבו בסיפור לטובת ר' יוסף יפה הוכו על ידי משפחת האשה. לאחר שלשה חדשים שהיה בבית הסוהר גברה יד האשה, ור' יוסף הסכים לכל תנאיהם. אביו וגיסו הביאו את כסף הנדוניה שהיו חייבים כביכול למשפחת האשה, אלא שמכיון שהתקשו לגייס סכום זה לכן הביאו חלק מהכסף במזומן, והשאר בשטרות ור' אלעזר פסח הביא כלי זהב כדי להשלים היתר. כמה ימים לאחר מכן הוליכו את ר' יוסף לבית דין וסוף סוף גירש את אשתו לשמחתה וגם לשמחתו. לפני הגט החזירו משפחת האשה לר' יוסף את הכסף שהוציאו ממנו שלא כדין. תוך כדי הסיפור הזה, הלכה האשה לרופא שביצע בה ניתוח קטן, ונתרפאה. בשנת שמו"ד ישבו הבית דין באדריאנופול והוציאו פסק דין שגט זה כשר הוא והאשה מותרת להנשא. על פי היתר זה האשה נישאה שוב וילדה בנים. גם ר' יוסף נשא אשה אחרת וגם לו נולדו בנים. כמה שנים אחר כך כתב ר' שמואל יפה תשובה ארוכה בה פוסל את הגט מכל וכל, וטען שהאשה אשת איש ובניה ממזרים. בתשובתו הראשונה שכתב מהריט"ץ כשהוא היה בן כ"ה שנים הסכים לדברי רבינו, וגם הוא פסל הגט. כעשרים שנה לאחר מכן קם ושנה משנה זו ואז חזר בו והכשיר הגט מכמה טעמים.⁷²

ר' יצחק יפה

בנו השני של רבינו היה ר' יצחק יפה,⁷³ שהיה גר באיטליה⁷⁴ שם נולד לו בנו יחידו ר' מנחם.⁷⁵ שני האחים נטו שכמם וטרחו להוציא ספרי רבינו, הם הביאו ביחד לדפוס ספר יפה תאר על בראשית רבה,⁷⁶ וכל אחד חיבר שיר קצר בשבח הספר. שניהם עמלו להעתיק ספרי רבינו, מיהו בעוד שר' יוסף העתיק רק חיבור אחד עד כמה שידוע לנו,⁷⁷ הרי

66 כך הוא מתואר בשיר שביפה תאר לבראשית רבה, ויניציאה שנ"ז, דף ב' עמוד ב'.

67 נשא אשה בשנת שמו"א וכמו שנפרט, ומן הסתם היה אז כבן י"ח, ראה לעיל הערה 34.

68 ספר זכרון ויטע אשל (להלן פ"ו הערה 171) עמוד קי"ד.

69 חתם אחרי ר' יהושע שונצין ולפני ר' אליהו ׳ חיים.

70 מפליא הדבר איך סיפור זה שקרה לפני יותר מארבע מאות שנה דומה כל כך להתעללויות הנוראות שעוברים גם כיום רבים מאחינו בני ישראל העוסקים במסכת גיטין.

71 על ערך הלבן ראה להלן פ"ו הערה 88.

72 בדבריו דן אם הגט היה מעושה בכלל, ואפילו אם היה מעושה, אולי מכיון שאיים לברוח לאשכנז או משום שלא היה יכול לפרנס משפחתו, הוא מאלה שכופין אותו להוציא.

73 דברי המדפיסים בשיר שהקדים ליפה תאר על ב"ר.

74 בהקדמתו לשמות רבה כותב ר' מנחם על יציאתו מאיטליה: 'למן היום אשר יצאתי מבית אבי ומארץ מולדתי'.

75 כן נראה לפרש מה שכתב ר' מנחם בהקדמתו ליפה עינים: 'פתאום בא השוודד ולקח את אדוני אבי מעל ראשי עמדתי מרעיד כשוכב בלב ים רך ויחיד בשנים'. והנה הבטוי רך ויחיד מקורו במשלי ד' ג': 'כי בן הייתי לאבי רך ויחיד לפני אמי', ואע"ג שכאן כתוב: 'יחיד בשנים' עדיין נראה לפרשו שהיה בן יחיד, וצ"ע.

76 ראה דברי המדפיסים בשער ספר יפה תאר שעל בראשית רבה שהעתקנו בפרק הבא הערה 100.

77 ראה מה שכתבנו לקמן פ"ו על כת"י ספר תקון סופרים שבהעתקת ר' יוסף יפה.

שר' יצחק השקיע זמן רב כדי להעתיק חיבורי אביו כעדות בנו ר' מנחם,⁷⁸ ואף חיבר מפתחות לספר יפה תאר על בראשית רבה, ראה מה שכתבנו בפרק הקודם בדברינו על קיצור יפ"ת והערה 110 שם.

ר' יצחק מת פתאום בנסיבות לא ברורות, וזה אשר כתב ר' מנחם בהקדמות יפה עינים: 'פתאום בא השודד ולקח את אדוני אבי מעל ראשי', מי הוא השודד, האם הוא השטן הוא מלאך המות או, גרוע יותר, שודד בשר ודם.⁷⁹ את זה ידענו שר' יצחק נפטר לפני י' טבת שנת שפ"ה, כי ביום זה גמר ר' מנחם בדעתו שמכיון שנפטר אביו עליו רובצת האחריות להוציא ספרי זקנו, והתחיל להעתיק ספר יפה עינים להכינו אל הדפוס.⁸⁰ והנה מצאנו שר' יהודה אריה ממודינה⁸¹ כתב חרוז למצבת קבר העלוב הבחור⁸² כמר יצחק יפה ז"ל שנרצח ליל ש"ק י"א אדר שפ"ד,⁸³ ולפי דברי המהדיר תואר 'העלוב' הוא מיועד לאלו שמתו לפני נ"ב שנים. מבחינת השנים, המקום והדרך שבה מצא את מותו, הכל מתאים למה שאנו יודעים על ר' יצחק יפה, אלא שתואר 'הבחור כמר', אינו מתאים למי שבנו מתארו בהקדמתו ליפה עינים: 'רכב ישראל ופרשיו, עטרת זקנים והדר ישישים, חכמה ודעת ויראת ה' היא אוצרו, ה"ה החכם השלם כמהר"ר יצחק יפה זצו"ל'. אפילו אם הבן הגזים בשבח אביו, עדיין הפער גדול מדי לגשר בין שני התוארים. אבל נראה שאכן מדובר במצבתו של ר' יצחק בן ר' שמואל יפה, אלא שר' יהודה אריה לא הכיר את הנרצח, אלא בקשו ממנו לכתוב שיר אך ורק על מותו הקשה, ועל כן לא ידע להרבות בשבחו.

אם כנים הדברים שמדובר בר' יצחק יפה, אז נדע גם לסדר משפחתו של ר' שמואל יותר בדיוק. אחיו הגדול ר' יוסף נולד בסביבות השכ"ג, כמו שכבר הוכחנו מסיפור הגט למעלה. לאחריו נולדה אחותו שהתחתנה גם היא לפני שנת שמ"א וכמו שנכתב להלן. אח"כ עברו עוד כ"א שנים, ואז נולד ר' יצחק בסביבות שנת של"ד, וצ"ע.

עוד מצאנו לר' יצחק יפה דיין באיזמיר בשנים שע"ו⁸⁴ ושע"ז.⁸⁵ אלא שלפי זה צריך להניח שר' יצחק נולד בטורקיה, עבר לאיטליה, שם נולד בנו, אח"כ חזר לאיזמיר לפחות לשנתיים, ואז שוב חזר לאיטליה בהנחה שמת שם. כי אי אפשר לומר שר' יצחק הגיע לאיטליה רק לאחר שהותו באיזמיר, כי אז כשהעתיק ספר יפה עינים היה ר' מנחם בנו לא יותר מבן ז' שנים, וזה אי אפשר, וצ"ע.

חתנו ר' אלעזר פסח

בתו של רבינו נשאת להחכם ר' אלעזר פסח.⁸⁶ את תאריך נישואיהם לא נדע אבל נדע שהתחתנו לפני שנת שמ"ז,⁸⁷ וכנראה גם לפני שנת שמ"א, מפני שכפי המשווער חתנו זה הוא שעמד לימין רבינו בסיפור הגט מעושה של ר' יוסף שזכרנו מקודם, והוא זה שהביא חפצי זהב כדי לשחרר גיסו מבית האסורים. ואולי הוא קרובו של 'גבר חכם ירא אלהים כמה"ר משה בכ"ר אברהם פסח' שהעניק לרבינו עשר אלף לבנים כדי שיוכל להדפיס ספר יפה מראה והלוה לו עוד עשר אלף לבנים להדפיס ספרו יפה תאר, כמו שכתב רבינו בהקדמות ב' הספרים האלו. ר' אלעזר מת סמוך לשנת שס"ו, וכשמוע בשורת פטירתו כתב ר' י"ט ו' יעיש לר' אברהם שלום ולר' יוסף מטרנאני: 'נשרפו עצמותי מעי מעי רותחו לא יוכלו השקט מהספדו של אדם נכר נודע בשערים המצוינים בהלכה, החכם השלם כמה"ר אלעזר פסח זלה"ה'.⁸⁸

78 בהקדמתו ליפה עינים: 'כל היום מפיו יקרא אלי כל מילי דאבות ולא ימוש מפיו, יום ליום יביע אומר, וגם בלילה לא נתן שנה לעיניו ותנומה לעפעפיו, משתדל בכל עו להעתיק הספרים ולנקותם משגיאות סופר, כדי להעלותם אל מלאכת הדפוס'. ומה שכתב: 'מפיו יקרא אלי' כוונתו לדרך הסופרים דאז, שהאחד מקריא והשני רושם. ועיין לעיל פ"ד הערה 124 בדברינו על דפוס פרנקפורט דאדורה תס"ה מה שהעתקנו מדברי המגיה דומה לזה.

79 מתחילה חשבתי שר' יצחק נהרג על קידוש ה' והוא ממה שכתב ר' מנחם בהקדמתו שם על אביו: 'זצו"ל', כשאות ו' הוא בא לר"ת 'קדוש', וכן רציתי לדייק מחתימות ר' מנחם להקדמתו שם: 'מנחם יפה בן של קדושים אשר באר"ש המה'. אבל אח"כ מצאתי שבסוף הקדמתו לויק"ר כותב ר' מנחם: 'ר' שמואל יפה זצו"ל', והרי ר' שמואל נפטר זקן ושבע ימים על מטתו, וא"כ אולה לה ראה זו. ואם נאמר שזצו"ל הוא ר"ת זכר צדיק וחסיד לברכה, נשארו עם הראיה השניה.

80 הקדמתו ליפה עינים.

81 הוא זה שהגיע שבע שנים לאחר מכן את ספר יפה עינים לבקשת ר' מנחם, ואולי כאן תחילת הקשר ביניהם.

82 לפשר תואר זה ראה לעיל הערה 23.

83 דיואן לר' יהודה אריה ממודינה, יו"ל בפעם הראשונה כו' בצרוף מבוא והערות מאת ד"ר שמעון ברנשטיין, פילדלפיה תרצ"ב. המהדיר שם מעלה את האפשרות שנרצח על ידי ישראל. וצ"ע אם מי שנרצח על ידי ישראל מוכנה 'קדוש', עיין מה שכתבנו בהערה 79.

84 שו"ת מהר"ט ח"ב אבן העזר סימן מ"ג.

85 שו"ת מהר"ט ח"ב החדשות סימן כ"ה.

86 יפה ענף פתיחתא לאיכה רבתי סימן ל"ד ד"ה ט"ו אלף. ועיין בספר תקון סופרים שטר פ"א: 'ברביעי בשבת ביום שבעה עשר יום לחדש אדר שנת השכ"ד ליצירה (תאריך זה טעות, ואולי צ"ל שכ"ה), למעניינו כאן במתא קושטאנדינה בפנינו ח"מ אתת רוסא בת בר' (אולי צ"ל כ"ר) יהודה דאתקרי בתר הכי יהודה פסח', משמע שהוסיפו לר' יהודה הכנו 'פסח', ולא אדע מה פשר כנוי זה, אם זה שם משפחה או משהו אחר.

87 ביפה מראה לירושלמי תענית פ"ד סימן ל"ב ד"ה ט"ו אלף, מביא לחתנו, ואע"פ שאינו מזכירו בשמו מ"מ קטע זה הוא הקטע שביפה ענף לאיכה רבה שהבאנו בהערה הקודמת. את יפה מראה סיים רבינו לפני שנת שמ"ז כמו שנכתב בפרק הבא.

88 ראה מאמרו של H. Brody, A Manuscript Miscellany, בתוך, Jewish Quarterly Review N.S. XIII, עמוד 94. מכתב זה

ר' מנחם יפה

ר' מנחם בנו של ר' יצחק, נולד באיטליה.⁸⁹ אחרי פטירתו הפתאומית של אביו⁹⁰ עברו ספרי זקנו לידו.⁹¹ יותר מכל אחד אחר ר' מנחם הוא זה שפרסם את תורת זקנו ר' שמואל יפה, הוא העתיק ספרי רבינו⁹² והביא לדפוס את יפה עינים ח"א ואת יפה תאר על שמות וויקרא רבה. ר' מנחם עסק בתורה חלק מן היום ובחלק השני עסק בסחורה והיה בעל נכסים, ואולי זהו הסיבה שבאו שוטרים להוליכו לפני השר כדי להכותו נפש כמו שכתב בהקדמתו ליפה עינים. זכות העתקת ספרי זקנו הגינה עליו, כי באותו יום הלך לבית המדרש להעתיק ספר יפה עינים להכינו לדפוס, וזה היה בעשרה בטבת שנת שפ"ה. כנראה שאת ספר יפה עינים הדפיס על חשבון⁹³ והיה מחלק הכרכים חנם אין כסף לאלה שלא עלה בידם לקנות הספר.⁹⁴

שנים רבות עמל ר' מנחם בהענקת ספרי זקנו ולאחר עשרים שנה הספיק להכין לדפוס את שאר ספרי יפה תאר על ד' חומשים ואת ספר יפה ענף על חמש מגילות. לערך שנת ת"ז הניח ר' מנחם את אשתו ובניו בביתו ולקח עמו כסף רב משלו ויצא יחד עם בנו יחידו וכמה מחבריו לקושטא⁹⁵ דרך ליגורני, הוא ליורנו, כדי להדפיס הספרים. בעודם בספינה נפלו הנוסעים בידי שודדי ים שבזזו כספם, הוליכום לאי רודו"ש וזממו להוציאם לשריפה. וכבר יצאו ערומים לבית השריפה וברחמי ה' ניצל ר' מנחם והנלוים אליו וגם לרבות הספרים. בסוף טלטלה זו הגיע לקושטא, ומכיון שאיבד את כל כספו עסק ברבנות כדי להתפרנס.⁹⁶

בשנת ת"ח הדפיס בעיר קושטא ספר יפה תאר לויקרא רבה, להיותו היותר קטן ויותר נקל להוצאה,⁹⁷ וקיווה בזה שאחרי שיראו השרים את פירוש זה יוצא לאור הם יעמדו לימינו לעזרו להדפיס גם שאר החלקים. למעשה תקווה זו לא היתה יכולה להתקיים, כי כסף רב פיזרו הקהילה על פדיון שבויים,⁹⁸ ולא נשאר להם להתנדב להדפסת הספר. באחד הימים נפגש עם העשיר ר' יוסף ישורון אשר בביתו התקיים ועד ללמוד מדרש רבה, וכשמוע ר' יוסף שר' מנחם רוצה להדפיס פירושו של ר' שמואל יפה על שמות רבה, שלחו לויניציאה אל אחיו הגבירים, ה"ה ר' משה, ר' אהרן ור' שלמה,⁹⁹ כדי שהם ישקיעו מכספו ומכספם ויעזרו לו להדפיס הספר. ואכן בשנת ת"י נדפס בויניציאה ספר יפה תאר על שמות רבה. אחרי שהגיע לויניציאה לא חזר ר' מנחם לביתו, אלא נשאר שם לכהן ברבנות,¹⁰⁰ ויותר לא שמענו את זכרו.

ר' יצחק אלגאזי

כתב החיד"א מערכת גדולים, אות י' מספר רפ"ג: 'מהר"ר יצחק אלגאזי ז"ל תלמיד הרב כנה"ג והיה מ"ץ בעיר כיא"ו וחבר ספר דרושים בהיותו בן טו"ב שנה וקראו דורש טוב, ויש לו הסכמה מהרב הגדול מהר"ש אלגאזי ז"ל. וכתב דזכות אבותיו, הרב הגדול מ' אברהם אלגאזי והרב הגדול מהר"ש יפה ז"ל, סייעוהו לחבר ספרים ויש לו תשובות כ"י.¹⁰¹ אם נניח שר' שמואל יפה הוא סבו ממש של ר' יצחק, הרי לנו שר' אברהם אלגאזי היה חתנו של רבינו. אמנם מכיון

- נכתב בשנת שס"ו, כמו שאפשר לראות על פי התאריכים של המכתבים הקודמים והמאוחרים שמופיעים שם. בתרביץ עמוד 425 כתב מאיר בניהו שר' אלעזר נפטר סמוך לשנת שנ"ט על בסיס ראיה קלושה, ולא כיון לנכון.
- 89 בהקדמתו ליפה תאר על שמות רבה כותב ר' מנחם: 'עיניכם הרואות את אשר כתבתי בספר ויקרא רבה אשר הדפסתי בעיר ואם בישראל קושטנדינה יע"א, ראשית לו בשפתי ספרתי כמה הרפקתי דעדי עלי למן היום אשר יצאתי מבית אבי ומארץ מולדתי'. ובהקדמתו ליפה תאר שעל ויקרא רבה כותב: 'עזבתי את ביתי נטשתי את נחלתי היא האשה אשר הוכיח ה' והילדים אשר חנני אלקים, ואקח מן הבא בידי ואעבור ארחות ים ואשים לדרך פעמי דרך ליגורני' שם אניות יהלכון'. וליגורני היא ליורנו שבאיטליה.
- 90 ראה מה שכתבנו מקודם על ר' יצחק.
- 91 בסוף הקדמתו לספר יפה עינים כתב: 'ומאתו יתברך אשאל עזר וסיוע כו' בשאר ספרי הרב זקני שאני רוצה להעתיק, ה"ה ספר בית דין יפה, וספר יפה תואר, וספר יפה ענף, וספר יפה קול, ועוד ספרים נמצאים בידי מהרב זלה"ה'.
- 92 כמו שכתב בהקדמת יפה עינים.
- 93 בהקדמתו ליפ"ע אינו מזכיר לנדיבים שתמכו בספר ואינו מבקש תמיכה.
- 94 הקדמתו ליפה תאר לויקרא רבה.
- 95 ר' מנחם אינו כותב לאן יצא, אבל לא ידוע לי על מקום אחר חוץ מקושטא שמתאים לנסוע אליו בספינה כדי להדפיס ספרי קודש. תימוכין להשערה זו אפשר להביא מזה שנשבה לאי רודו"ש הסמוכה לטורקיה.
- 96 ראה חתימתו שבסוף הקדמתו ליפ"ת ליק"ר: 'נאם הצעיר לעבד נמכר חלש ורפה מנחם יפה'. ועבד היינו שררה על הצבור, ראה הוריות י' ע"ב.
- 97 עד כאן מהקדמתו ליפה תאר ויקרא רבה, מכאן והלאה מהקדמתו לשמות רבה.
- 98 כנראה שמדובר בשבויים שנשבו בפולין בפרעות ת"ח ת"ט, ראה מאיר בניהו, היחסים שבין יהודי יוון ליהודי איטליה, תל אביב תש"מ, עמוד 35 והערה 31 שם.
- 99 דברי הרמ"ז בהקדמתו, וכן כתבו חכמי קושטא בהסכמתם מיום ח' אדר שנת שט"ז (הסכמת רבני ויניציאה ניתנה ביום א' י"ד אלול ת"י), אלא ששם הוסיפו עוד אחד ממשפחת ישורון: 'ועלינו לשבח לגבירים נבונים ומעולים כה"ר יוסף ובנימין ישורון יצ"ו אשר נדבה רוחם לתת יד להביא אל הדפוס'.
- 100 בסוף הקדמתו ליפה תאר שמות רבה כותב ר' מנחם: 'נאם הגבר אשר הונף ואשר הורם לעמוד לשרת את העם הרב הזה זרע אברהם, בלא לב ולב איש נודד ממקומו כו'. קרא לאלוה יחס על דל ואביון ועניו ירחם'.
- 101 תשובות אלו נדפסו על ידי מכון ירושלים, ירושלים תשמ"ב. עיי' שם בפתח דבר על ר' יצחק.

שר' יצחק נולד בשנת שפ"ה¹⁰² ור' שמואל נפטר בשנת שנ"ה כמו שכתבנו, קשה להאמין מבחינת השנים שהיה נכדו ממש, וצ"ע.

המחבר

משפחת יפה אשכנזי

בשנת תקי"א יצא לאור בקושטא שיטה לא נודע למי על מסכת קידושין על ידי ר' מרדכי בן ר' שמואל מגזע יפה אשכנזי. אם ראה לנכון להתייחס אחרי משפחה זו, מן הסתם ראש המשפחה הוא בר אוריין, ואולי הוא רבינו. בשנים הבאות מצאנו זכר לעוד שנים ממשפחת יפה אשכנזי. ר' שלמה בן ר' יעקב יפה אשכנזי שחבר ספר אשר לשלמה על סדר הרמב"ם שנדפס באזמיר שנת תרל"ו, וספר יעקב ישמח, דרושים ורמזים לר' יעקב יפה אשכנזי, נדפס באזמיר בשנת תרל"ז.

פרק ו חיבורי ר' שמואל יפה

כל חייו השתדל ר' שמואל לחבר ספרים¹ וחפץ ה' הצליח בידו שהצליח לכתוב חיבורים רבים שהקיפו מקצועות הרבה, פירושי האגדות, דרשות על סדר הפרשיות, ספרי הלכה, שו"ת ועוד. ברם, עיקר פרסומו בא לרגל פירושו על האגדה, כי עד שבא רבינו שרה חושך על פני עולם האגדה ומשבא רבינו נגה עליו אור יקרות. לך נא קורא יקר וראה מה שכתבו רבינו קושטא בהסכמתם ליפה תאר שעל בראשית: 'לא הניח דבר לא קטן ולא גדול שלא נתן בו טעם בעיקר וירח יקר, כי הגדיל לעשות מכל אשר קדמוהו בעיון המדרש הזה'. בפרק זה נסקור חיבורי רבינו ונתחיל עם אלו שנדע לקבוע סדר כתיבתם.

חידושים

ראשית ביחורי רבינו הם פירושים קצרים שרשם לעצמו בהלכה² ובאגדה דרך לימודו וקראם בשם **חידושים** או **מאמרים**.³ רבינו לא העניק שם מיוחד לחידושו מפני שלא סדרם עלי ספר, אבל כנראה שכן חשב לקבצם באופן כל שהוא, כי הרי בשאר חיבוריו הוא מפנה אל חידושים אלו בשם חידושים סתם או לפי שם המאמר שפירש.⁴ חידושים אלו היוו את אבני היסוד לספריו האחרים. מספר לא מבוטל של קטעים אלו הכוללים מאמרים מפוזרים המפרשים לקטעים שונים בספרי חז"ל⁵ הגיעו לידי ר' יוסף ב"ר שלמה אלצייג⁶ שהעתיקם אל תוך חיבורו דברי חכמים שנמצא בכתב יד.⁷ חוץ מחידושים אלו ספר דברי חכמים מכיל גם הדרשות הראשונות שדרש רבינו, ועליהם נייחד הדיבור בדברינו על ספר **יפה עינים**.

102 פתח דבר הנ"ל בהערה הקודמת.

- 1 ראה דבריו בקולופון לספר יפה מראה: 'ברוך רחמנא דסייען כו' הוא יהא בסעדן כו' להפיק זממי בכל אות נפשי כו' להצליח בידי לחבר ספרים אשר דעתי עליהם'. ובקולופון שבסוף ספר יפה ענף כתב: 'אקרא לאל"ם עליון כו' יתן שאלתי ובקשתי ויואל אלוה ויאבה, להאיר עיני בתורתו לילה ויומם לא יכבה, עד ימלא בידי כאשר בלבבי עשות ספרים הרבה'.
- 2 בניהו כותב (תרביץ עמוד 422): 'מוכאן ואילך' (אחרי שהתחיל לדרוש ברבים מדי שבת בשבתו) הקדיש את כל כחו לפירוש המדרשים, וכל אשר כתב לא היה אלא בתחום זה'. אבל אין זה נכון, כי מלבד הפירושים בהלכה שמצאו את מקומם תוך פירוש המדרש, ראה למשל ב"פ"ע לקהלת רבה ז' כ"ג ס"ו דיבורים ארוכים בעומק העיון בסוגיות הגמרא (ולח"פ מצאנו בשו"ת מהריט"ץ הישנות סימן מ' שרבינו מביא ראה להלכה מדיון עמוק בדברי המדרש), אבל גם מצאנו בכת"י שהשיב לשואליו ביאורים בגפ"ת כתובות ועבודה זרה. הדברים נמצאים בכת"י Rochdale - Alan Padwell 1 (מספרו במלכ"י 75062) ואנו שוקדים כעת להוציאם לאור. בנוסף, כתב רבינו תשובות להלכה במשך כל שנותיו, תשובה אחת ממנו נכתבה קרוב לסוף ימיו בשנת ש"נ כמו שכתבנו בפרק הקודם בסיפור הגט מעושה של בנו ר' יוסף.
- 3 כמה ממאמרים אלו נמצאים מפוזרים תוך כת"י מוסקבה-גינצבורג 1111 (מספרו במלכ"י 48156), שנקבצו על ידי ר' משה בן ר' יעקב אלעזרי בשנת תע"ח. ראה למשל בכת"י דף 35א' שכתוב בכותרת: 'מאמרים מה"ר שמואל יפה זלה"ה' ומאמר ראשון מתחיל: 'מאמר שאל רבי מתיא בן חרש בשיבה, אמר לו שמעת ד' חלוקי כפרה (יומא פ"ו ע"א)'.
- 4 ראה יפ"ע לקהלת ז' י"ט א' ד"ה מעשרה מאמרות לכאורה: 'לפי מה שכתבתי בחדושי', וראה ביפה עינים ח"א פרשת קדושים צ"ו טור ד': 'כאשר פירשתי במאמר יבא טוב ויקבל טוב (מנחות נ"ג ע"ב)'.
- 5 ביניהם מצאנו פירושים על בראשית רבה, תנחומא, וגמרא סנהדרין ופסחים, ראה תרביץ עמוד 438 ואילך.
- 6 מעט מאד ידוע עליו, ראה מאיר בניהו, ספר 'יפה נוף' וספרים ראשונים של 'תיקון סופרים', בתוך, אסופות ספר שביעי, ירושלים תשנ"ג, עמוד נ"ח. וראה גם דוד תמר, עוללות קינה לר' יצחק כהן (?) על אחד מגדולי אשכנז, בתוך, מחקרים בתולדות היהודים בארץ ישראל ובארצות המזרח, ירושלים תשמ"א, עמוד 160.
- 7 כתב יד זה התפצל לשנים, חלקו הראשון נמצא בספריה הבריטית קטלוג מרגליות 393 (מספרו במלכ"י 6430), והחלק השני נמצא בספריה רוזנטליאנה שבאמסטרדם סימנו Ros 92 (מספרו במלכ"י 3668 G).

חלק מחידושים אלו נדפסו, אבל לא על שמו של רבינו, והם מספקים לנו צוהר להבנת דרכו של רבינו בכתיבת חיבוריו. בשנת תשנ"ו נדפס בירושלים על פי כתב יד⁸ דרשות ומאמרים של הרב כו' בצלאל אשכנזי. רוב הספר אינו דרשות אלא פירוש מאמרים מהמדרש או משאר ספרי חז"ל. המחבר מביא מאמר אחד, מקשה עליו כמה קושיות ואז מביא יסוד אחד לתרץ כל הקושיות. המאמרים באים בכתיב ללא סדר, ומהדיר הספר ר' יחיאל בוחבוט סידר מחדש את כל החיבור לפי סדר התנ"ך, ש"ס, אבות דר' נתן ופרקי דר' אליעזר. ר' יחיאל יחס חיבור זה לר' בצלאל אשכנזי על סמך ג' ראיות. א. לפי כותרת הכתב יד: 'דרושים ומאמרים להחכם השלם כמוהר"ר בצלאל אשכנזי נר"ו'. ב. שכמה פעמים בדרשות אלו מזכיר לרבו ר' ישראל די כוריאלי⁹, ובתשובות רב"א סימן א' הוא אכן מוזכר כרבו. ג. כי ר' חיים חבריא תלמיד רבינו מביא דברים משמו¹⁰ והם נמצאים בספר זה. והנה בעוד שראיות א' וג' אולי יש לדחות, ראיה ב' היא ראיה חזקה. כי אף על פי שרבינו מזכיר לר' ישראל די כוריאלי¹¹ אין הוא מכנהו בשם מורי כלל. ויש להוסיף עוד ראיה, שמדרך המחבר להשוות בין ספרי הדפוס לנוסחאות שבכת"י¹², וזה סימן מובהק לדרך לימודו של ר' בצלאל אשכנזי.¹³ ברם, אין ספק שאל תוך ספר דרשות ר' בצלאל אשכנזי נעתקו גם מדברי רבינו כלשונם. נביא כאן קטע קצר מתוך מאמר שלם הנמצא בדרשות וקטע זה ממש נמצא בעוד ב' מקומות בדברי רבינו, ודי בזה להוכיח את מה שאמרנו.

דרשות ר' בצלאל אשכנזי עמוד שכ"ח	הספד על אביו עמ' 442	יפה ענף קהלת רבה י"א ט' סימן ב'
במדרש קהלת (י"א ט' ס"ב) שמח בחור בילדותך (קהלת י"א ט') וכו' משל לבורח מן הקוסטינר וכו'. יראה שהוקשה להם בפסוק זה שלשה דברים. הראשון, ולא ימנע שמחה זו אם היא שמחת איסור וציאה מגבול ההיתר או היא בדברים המותרים לאכול לשבעה התענוג מותר. אם היא מהמין הראשון יקשה, פשיטא מאי קמ"ל שיבוא במשפט עליה ויל קרי בי רב. ואם היא מהמין השני יקשה למה יבוא עליו במשפט דנהי דבי לא קדוש יאמר לו אבל לאו בר עונשין דהיתרא קא אכיל. השני אמאי נקט שמח בחור כלומר חיוב דמשמע דמתיר קצת הרצועה הלוא טוב שיאמר השמר לך פן תשכח כי יש משפט. השלישי, הכל לאיתוי מאי.	וזש"ה שמח בחור בילדותך בלשון חיוב. ולבאר זה אפשר דברי חז"ל במדרש קהלת על זה הכתוב כי באו עליו חמשה משלים (קהלת רבה י"א ט' ס"ב) כו' יראה שהוקשה להם ז"ל בפסוק זה ג' קושיות. הא' לא ימנע משתהיה שמחה זו שדבר בה הכתוב שמחת דבר איסור או שמחת הרשות לאכול לשבעה לתענוג מותר. אם הוא מהמין הא' יקשה פשיטא מאי קמ"ל שיבא במשפט עליה. ואם הוא מהמין הב' יקשה למה יבא עליו במשפט דנהי דבי לא קדוש יאמר לו אבל לאו בר עונשין הוא. הב' למה אמר שמח בחור בלשון חיוב שנראה שמתיר קצת הרצועה הלוא טוב שיאמר השמר פן תשכח כי יש משפט. הג', הכל לאיתוי מאי.	ר' חייא רבה ור' שמעון בן חלפתא כו', יראה דק"ל אהאי קרא, א', שמחה זו לא ימנע או היא שמחת איסור, או בדברים המותרים לאכול לשבעה ותענוג מותר. בלכך. אם היא מהמין הא', מאי קמ"ל שיביאנו ה' על אלה במשפט, ויל קרי. ואם היא מהמין הב', למה לו משפט זה, דנהי כי לא קדוש יאמר לו, אבל לאו בר עונשין הוא, דהיתרא אכיל. ב', אמאי נקט, שמח בחור (קהלת י"א ט') בלשון חיוב, דמתיר מקצת הרצועה, דעכ"א לעיל (קהלת רבה י"א ט' סימן א') שהן דברים מטין לצד מינות כו' הותרה הרצועה כו', כדפירשתי לעיל (א' ג' סימן א' ד"ה שאמר שמח), טוב שיאמר השמר לך פן תשכח כי יש משפט. ג' באומרו (קהלת שם) יביאך האל"ם במשפט, מה טעם זכר ההבאה, לא היל"ל אלא, ישפטך ה', או יענישך, וכיצא.

למעשה עמודים שכ"ח-שכ"ט-של"ו-של"ז¹⁴ שבדרשות ר' בצלאל הם העתק מכת"י דברי חכמים ח"ב¹⁵ דף 85א' ואילך, והם נמצאים כלשונם בהספדו של ר' שמואל על אביו עמודים 442-445, וקטעים אלו נמצאו נמי בפירוש יפה ענף י"א ט' סימן ג'. על ידי השוואת ג' קטעים אלו רואים שבתחילה כתב רבינו את הקטע שמופיע בדרשות ר' בצלאל אשכנזי, קטע זה שימש כבסיס לדרוש שנשא להספד אביו, ומדרוש זה לקח את הקטעים המתאימים וצירפם לפירושו שעל מדרש קהלת רבה.

- 8 סימנו אוקספורד-בודלי, קטלוג נויבאוואר 1015 ומספרו במלכ"י 22501.
- 9 עמוד קי"ז: 'ושמעתי מפי מורי מרנא ורבנא מהר"ר ישראל דיקוריאלי ז"ל', וכן הוא בעמוד רע"ג. בעמוד רמ"ז כתב: 'זה דרשתי בראש השנה שנת שמ"ג כו' וכיצא בזה שמעתי בילדותי מפי מורי כמ"ר ישראל די קוריאלי ז"ל'.
- 10 כנראה שר' יחיאל בוחבוט מצטט מכתב יד בודלי 2553, מספרו במלכ"י 22257. על ר' חיים חבריא ראה שו"ת ר' מאיר גאויזון, ירושלים תשמ"ה במבואו של אליאב שוחטמן עמוד 73. קצת פרטים על כתב יד זה הביא ר' יוסף אביבי, קבלת האר"י (ירושלים, תשס"ח), כרך א', עמוד 192-193.
- 11 יפה קול שיר השירים ה' ט"ז סימן ב' ד"ה לאשה אלמנה: 'הקשה מהר"י די כוריאלי ז"ל'.
- 12 ראה עמודים קצ"ג, ר"ד, ר"ט, רכ"ג, רל"א, רצ"ט, ש"ו.
- 13 ראה באורך מאמרו של ר' מאיר בניהו, הגהותיהם שלרבי בצלאל אשכנזי כו', בתוך, אסופות ספר ראשון, ירושלים תשמ"ז, עמוד מ"ז.
- 14 דף 160ב' ואילך שבכת"י, והמהדיר הפריד בין הדבקים מכיון שסידר כל הכתב יד מחדש וכמו שכבר כתבנו.
- 15 בהנחה שכתב יד דברי חכמים קדם לכתב יד זה, ואם לא. אז המקור ששימש לדברי חכמים שימש גם לכתב יד זה.

אחרי שהוכחנו שקטעים בדרשות ר' בצלאל אינם אלא העתק מחידושי ר' שמואל יפה,¹⁶ יש טעם לבדוק את הספר כולו ולראות אם יש דברים נוספים מחידושי רבינו. עוד קטע שיש לתלות ברבינו הוא מה שנמצא בדרשות ר' בצלאל בעמוד תט"ז בפירוש מאמר שבאבות דרבי נתן, בסוף המאמר כותב 'מורי' כשהכוונה על ר' יצחק נ' לב. ומכיון שר' יצחק נ' לב הוא רבו של רבינו,¹⁷ אז כנראה שגם קטע זה הוא ממנו ולא מר' בצלאל אשכנזי.¹⁸ ומכאן תצא הקריאה למהדירי ספרי רבינו שעליהם לבדוק גם בדרשות ר' בצלאל לראות אם יש שם קטעים שאפשר להגיה מהם דבריו בשאר מקומות, וכמו שנבאר בדברינו על ספר יפה לבדיקה.

אנדרה קרמפל

יפה עינים

רבינו היה מגדולי הדרשנים בדורו, ודרשותיו דנות בנושאים מרכזים ומהותיים השופכים אור על עיקרי הדת. הדרשות מתאפיינות באריכות, ברחבות ובעמקות, ובידיעותיו המדהימות של מחברן המקיפות כל שטחי ספרות הרבנית. וכלשונו של ר' יהודה אריה ממודינא: 'כי בינותי בדרשות האלה בחנתי צרפתי וארא והנם מעולים על ההמון הרב אשר באו אל הדפוס מכמה שנים'.¹⁹ בדרשותיו הקיף רבינו את נושא הדרוש מהחל ועד כלה בהבאת כל הדעות הנאמרו בענין שהוא דן בו עד שבסופו הוא מכריע ביניהם, מה שנמנע ממנו לעשות בפירושי המדרשים או תוך כדי שהוא מבאר מאמר חז"ל.²⁰ תוך דברי הדרשה הרבה רבינו לצטט פירושי החכמים שקדמו לו, לא רק שמביא מפירושי רש"י והרמב"ן וראשונים אחרים, אלא הביא גם מספרי החכמים הקרובים לזמנו כגון ספר העקידה ותולדות יצחק, וכן מביא הרבה מדברי חכמי דורו כגון רבו ר' יצחק נ' לב ומהר"ת הוא ר' יוסף תאייטצק.

כמו שאמרנו מקודם הבסיס לדרשותיו הם החידושים שכתב רבינו, וכפי הנראה שפרסום חידושי רבינו הוא מה שגרם לחברי הקהילה לבקש ממנו שישא מדרשותיו. רבינו דרש מדי שבת בשבתו²¹ ולרגל אירועים מיוחדים,²² ודרשות אלו שימשו כמקור לפירושי המדרש. קטעים רבים שבספר יפה עינים נמצאים כלשונם ממש בשאר ספרי רבינו.²³ את ספרו יפה עינים כתב רבינו קודם ספר יפה תאר,²⁴ ובכל זאת מרבה להפנות לספרו יפה תאר בתוך דבריו שביפה עינים, וזה משום שקטעים מספריו השונים כתב במקביל, דהיינו אם ראה שבדרשה שעוסק בה הוא מפרש קטע ממדרש בראשית רבה, אז תוך כדי כתיבת הדרשה גם פירש את הקטע שהוא במדרש.²⁵

תוך כדי דרשותיו מפרש רבינו קטעים שלמים מהתנ"ך ומפרקי אבות לפי סדר לימוד שרבינו קורא לו 'פרקין דיומא'. על סדר לימוד זה כתב ר' יצחק נ' ארזי בהקדמתו לספר תנחומות אל, שאלוניקי של"ח, את הדברים הבאים: 'ועל הדרוש ההוא או ההקדמה ההיא אשר עליו תשוב ענין הפרשה ההיא אשר אפרש או ארמוז עליו אביא פסוקי נביאים או כתובים או מגילות בזה האופן. כי מפרשת בראשית עד פרשת תרומה ותצוה אשר אין מנהג קבוע לקרוא בהם דבר מסויים אביא ברובם מזמור אחד בכל פרשה, ובקצתם אביא פסוקי נביאים או קהלת. ומפרשת תרומה והלאה אשר המנהג קבוע לקרוא בהם דבר מסויים אביא בהם פסוקים כפי המנהג הקבוע לקרוא בבתי הכנסיות, הכל כפי זמנם הקבוע

16 אינו נראה שר' בצלאל התעטף בטלית שאינו שלו, אלא נראה שר' בצלאל היה דרכו להעתיק קטעים מחכמים אחרים כדי לסדר פירוש על המסכתא וכמו שעשה בשיטה מקובצת, ראה מה שכתב המו"ל לשיטה מקובצת השלם מסכת בבא קמא, בני ברק תשמ"ט. ואולי רשימות אלו היו הכנה לפירוש על האגדות, ותלמידיו שמצאו כתבים אלו ברשותו ייחסום אליו בטעות. על מקרה אחר דומה לזה ראה אוצר שיטות כו' מרבתינו הגדולים שהיו בשאלוניקי כו', מכון ירושלים תשל"ט, במבוא עמוד 19.

17 עיין לעיל פרק ה'.

18 גם מצאנו קטע ארוך מעמוד רס"ג עד עמוד רס"ט שאינו לר' בצלאל אשכנזי אלא העתק מדברי מהר"י גאקון, וכמו שכתוב בסוף הקטע. מהר"י גאקון הוא לכאורה ר' יוסף גאקון מתירי"א החתום בשו"ת הרא"ם סימן כ"ד ומוזבא נמי על ידי ר' שלמה אלקבץ במנות הלוי על מגילת אסתר ג' ה' ובשרש ישי על מגילת רות א' ו'.

19 הקדמת המגיה ליפה עינים ח"א.

20 ראה מה שכתב רבינו ביפ"ע ז' ט"ז ס"א ד"ה ומפני ג' דברים בעל: 'ועוד אני מאריך בזה, ולאהבת הקיצור אינני כותבו', שנראה שכוונת דבריו הוא שהאריך בזה במקום אחר, כנראה באחת מדרשותיו, אבל פה במדרש ראה לקצר.

21 כמו שכתב בהקדמתו ליפה תאר וליפה מראה, וכן כתב ר' מנחם בהקדמתו לויקרא רבה. וראה ביפה עינים ח"א פרשת צו כותב בסופו: 'הן עוד היום גדול, משמע שדרש דרשה זו ברבים ומכיון שעדיין נשאר זמן המשיך בדרשה אחרת קטנה. וזה פלא, כי כפי המשוער דרשת פרשת צו ארכה כמה שעות לפחות.

22 למשל, יפה עינים ח"א פרשת תצוה ע"ב טור א', דרוש שני למילה, שם קפ"ב טור א', למצות מלביש ערומים.

23 ראה למשל יפה ענף לקהלת ח' א' ס"ה ד"ה דכתיב עיר גבורים כו' ולכן, שקטע שלם ממנו נמצא גם ביפה עינים פרשת חקת.

24 ראה ביפה תאר לויקרא רבה פרשה ט"ו ס"ד ד"ה אלו לעומם שכתב: 'וביפה עינים ח"א פרשת מצורע פירשתי כו' ועתה רואה אני שאין צורך לזה'. היינו שקודם שכתב ספרו יפה עינים פירש המדרש באופן אחד, אבל אח"כ כשפירש המדרש על הסדר הבין שאין צורך לפרש המדרש באופן זה. וכן ביפה עינים חלק ב' פרשת יתרו סימן ו' כתב על הגליון: 'ביפה תארי (שמות רבה כ"ז ה' ד"ה משל) כתבתי הדברי' בע"א ושם הוא העיקר'. היינו אחרי שכתב פירושו לשמות רבה תיקן הדברים בגליון ספר יפה עינים.

25 ראה גם להלן בדברינו על ספר יפה לבדיקה.

להם בשנה הפשוטה דאזלינן בתר רובא כו'. ולכן אביא קצת מגילת אסתר בפרשת תרומה ותצוה, ואביא קצת מגילת שיר השירים בפרשת ויקרא וצו, ואביא קצת ספר משלי מפרשת שמיני עד בחקותי. וגם בהם אביא קצת משניות ממסכת אבות אשר המנהג קבוע לקראתם בין פסח לעצרת, ואביא קצת מגילת רות בפרשת במדבר סיני, וקצת איוב מפרשת נשא עד פרשת בלק, וקצת מגילת איכה בפרשת פנחס מטות ומסעי, ואביא בפרשת דברים מזמור על נהרות בבל (תהלים קל"ז), וקצת ספר דניאל מפרשת ואתחנן עד פרשת שופטים, ומפרשת תצא עד פרשת האזינו אביא בהם מקצת מזמורי תשובה והפטרת דרשו ושובה, ובפרשת וזאת הברכה מזמור על השמינית (שם י"ב) שהוא שיר יום קריאתה'.

לפי דברי ר' יצחק סדר הלימוד הוא שונה משנה פשוטה לשנה מעוברת, ואכן ביפה עינים על שני חלקיו אפשר להווכח בהפרש זה. ביפ"ע ח"א שהוא כולל דרשות משנה פשוטה סדר הפרקין דיומא דומה כמעט לגמרי לזה המובא בתנחומות אל, אבל ביפה עינים ח"ב שהוא כולל דרשות משנה מעוברת,²⁶ סדר הפרקין דיומא הוא שונה. עוד לא עברנו על שני ספרים אלו בשלימותם כדי שנוכל ללקט מהם כל האמור על הפרקין דיומא ועוד ידינו נטויה בע"ה, ובניתיים נציג כאן את מה שידוע לנו לפי השנים השונים:

יפ"ע ח"א שנה פשוטה:

פרשת לך לך, תהלים ד' (דף ג' טור ג').
פרשת תצוה, מגילת אסתר (דף ס"ז טור ד').
פרשת שמיני, מסכת אבות (תחילת הדרשה לפרשת שמיני).
פרשת בחקותי, פ"ה דאבות (דף ק"ג טור ד').
פרשת במדבר, פרק ו' דאבות (דף ק"ח סוף טור ג').
פרשת חקת, איוב י"ח (דף קכ"ז טור ב').
פרשת עקב עד נצבים, פירוש על כמעט כל ספר דניאל.²⁷

יפ"ע ח"ב שנה מעוברת:

פרשת יתרו, ישעיה מ"ד כ"ד - מ"ה י"ז (ס"ג).²⁸
פרשת ויקהל, ישעיה נ"ט ט"ז - ס' ג' - (ס"ג).
פרשת פקודי, מגילת אסתר (דף 121ב').
פרשת מצורע, שיר השירים (ס"ג).²⁹
פרשת אמור, פרק ג' דפרקי אבות (דף 198א').

לדרשות רבינו מבנה אחיד הכולל ארבעה מרכיבים. א. הבאת דברי המדרש שעליו מוסב הדרשה. ב. הנחה רעיונית או פילוסופית ודיון נרחב בהנחה ההיא. ג. פירוש פסוקי התנ"ך ופסוקי הפרשה בהתאם לדיון הקודם. ד. חזרה לדברי המדרש שבו התחיל ופירוש.³⁰

דרשה הראשונה שיש לנו מרבינו היא משנת שי"ב,³¹ ודרשתו האחרונה היא דרוש על חברת ת"ת משנת השמ"ג.³² כפי המשוער הדרשות משנותיו הראשונות לעולם לא צירפם לכדי כרך מיוחד, אלא הניח כל אחד בנפרד עם שם מיוחד.³³ חלק מדרשות אלו הגיעו לידי ר' יוסף ב"ר שלמה אלצייג והוא העתיקם אל תוך חיבורו דברי חכמים כמו שכתבנו למעלה. במשך הזמן החליט רבינו לצרף את דרשותיו שדרש בשבת לכדי ספר מסודר, וקראו בשם יפה עינים. ידוע לנו על ג' ³⁴ חלקים או מהדורות ³⁵ של ספר יפה עינים, אבל סדר חיבורם של חלקים אלו אינו פשוט כלל. נתחיל קודם בסידור החלקים הידועים לנו, ואז נדון בשאלות השונות.

- 26 את מגילת אסתר פירש בח"א בפרשת תצוה הסמוך לפורים בשנה פשוטה, בעוד שבח"ב פירשו בפרשת פקודי הסמוך לפורים בשנה מעוברת.
- 27 תרביץ עמוד 442.
- 28 ציון הסימנים הוא כפי המהדורה שאנו שוקדים עליה עכשיו להוציאה לאור.
- 29 הלשון הוא: 'בשירה הזו אשר מקצתה נקראת היום', ומשמע דאירי בפרקין דיומא.
- 30 השוה לדברי ר' יצחק עראמה בהקדמתו לעקידת יצחק: 'בו בטח לבי ועזר, לחבר חבור על תורת האלהים יכלול שני חלקים. החלק הראשון בחקירת ודרישת עיוניה המיוחדים כו'. והחלק השני בפירוש דבריה על דרך פשוטה כו'. באופן שבכל ענין וענין יבאו שני מיני הדבור, הדרשה והפרישה'.
- 31 תרביץ עמוד 438.
- 32 יפה עינים ח"א, פרשת מקץ כ"ט טור ג'.
- 33 ראה למשל יפה עינים ח"א פרשת וארא מ"ה טור א': 'ככתוב בדרוש אליך כעת חיה (בראשית י"ח י')'. וכן ביפה עינים ח"ב דף 239ב' כותב: 'וכמו שפירשתי בדרשתי על פטירת אבא מרי זלה"ה', ראה קע"י עמוד 438 הערה 18.
- 34 ביפה תאר לשמות רבה פרשה י' סימן ג' בסוף ד"ה בשעה כותב: 'וביפה עינים אשר לי בח"ה פרשת ראה הארכתני עוד בזה'. אבל מדובר בט"ס וצ"ל בח"א, וכמו שימצא המעיין, ובכתב הספרדי הא' והה' בקלות מתחלפות.
- 35 לרוב קורא רבינו לספרו יפה עינים חלק א', חלק ב' וכיוצא, אבל לפעמים קורא להם מהדורות, וכמו שיבוא.

יפה עינים חלק א'

ביום י' טבת שנת שפ"ה התחיל ר' מנחם בהעתקת ספר יפה עינים חלק א' כדי להכינו לדפוס וסיים העתקתו ביום ב' סיון שנת שפ"ה.³⁶ כנראה שהעתק זה נתן לסופר אחר להעתיקו שוב ובשנת שצ"א ההעתק השני נשלח לויניציאה כדי להדפיסו. ההעתק השני היה מוטעה מאוד,³⁷ ורבות עמל ר' יהודה אריה ממודינא להגיה הספר.³⁸ מכיון שבהעתק היה חסר הדרשה לפרשת בראשית, על כן לקח המגיה הדרשה הראשונה שבכת"י³⁹ שהוא הדרשה שמסר רבינו בשבת חול המועד פסח שנת שכ"ד,⁴⁰ כשהתקבל לרב קהילתו, ונושאו היה פסוק בשם ה' לפניך, ה' לפניך וחנותי, ה' לפניך וחנותי את אשר אחון וגו'⁴¹ (שמות ל"ג י"ט) שהוא מקריאת התורה של שבת חוה"מ פסח, והחליף הנושא לפסוק שבפרשת בראשית (ב' ד') ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים.⁴² ברם לא קלע ר' יהודה אריה אל המטרה כי תחילת הספר הוא דרוש על ס"ת שהוקדש שנדפס שם בסוף הספר (קפ"ה טור ב'), כמו שכתב רבינו ביפה ענף לקהלת (א' ג' ס"א ד"ה ר' לוי): 'ובדרושי על מתנת ס"ת בתחלת ספ' יפה עינים'. בסוף הכרך הוסיף הרב המגיה מפתחות לתוכן הדרשות.

בשער הספר כתבו: 'יפה עינים מהדורא ראשונה, דרושים על כל פרשה ופרשה ודבר בעתו כו', יצאו מפי כו' כמהר"ר שמואל יפה אשכנזי'. ביפה ענף לקהלת מפנה רבינו כמה פעמים לחיבורו זה,⁴³ וכן מציין אליו ביפה ענף שעל אסתר רבה.⁴⁴ וביפה עינים ח"ב פרשת מצורע ס"ב ושם כותב: 'וזכרנו דבריו בתוספת טובה בפרשת תזריע דמהדורה קמא', והדברים נמצאים שם.

לאחרונה הופיעו שתי דרשות מספר זה בעריכה מחודשת, פרשת דברים⁴⁵ ופרשת האזינו.⁴⁶

יפה עינים חלק ב'

בכתב יד בניהו נמצא עוד חלק מספר יפה עינים. הכתב יד מונה 510 עמודים כשבכל עמוד 35 שורות ובכל שורה 20 תיבות. חלק מכתב יד זה הוא כפי המשוער כתיבת יד רבינו בעצמו, שאף עבר עליו והגיהו ותיקנו. לאחרונה התחלנו להכין ספר זה לדפוס ולעת עתה הוצאנו לאור שלש דרשות לדוגמא. חיבור זה הוא יפה עינים ח"ב, כי בארבעה מקומות לכל הפחות מביא רבינו ליפה עינים ח"ב והם נמצאים בכת"י זה.⁴⁷ ביפ"ת לשמות רבה פרשה ג' סכ"ג ד"ה ילבש אורים ותומים מביא ליפה עינים פרשת תצוה חלק ב', ונמצא בכת"י זה; ביפה תואר שם פמ"ח ס"ו ד"ה בג' דברים כותב: 'כדפירשתי ביפה עינים ח"ב פרשת ויקהל', ודבר זה נמצא בכת"י זה פרשת ויקהל סימן י"ב; ביפה ענף לקהלת רבה מביא רבינו מיפה עינים ח"ב ונמצא בכת"י זה;⁴⁸ ביפה עינים ח"א פרשת תצוה ס"ט טור ד' כותב: 'ועיין במ"ש מהר"ת גבי בשנת ג' למלכו וכתבתיו בפרשת פקודי דמהדורא ב' , ודבר זה נמצא לפנינו בכת"י דף 122א'.

יפה עינים ח"ג ובעיית ההפניות הלא נכונות

רבינו גם חיבר חלק שלישי לספר יפה עינים וזה ידענו ממה שכתב ביפ"ת לויקרא רבה פי"ג ס"ג ד"ה בשביל שתאכלו ממנה: 'וביפה עינים ח"ג פרשת אמור גבי והכל מתוקן לסעודה פירשתי', ודבר זה נמצא בכת"י יפה עינים דף

36 דברי ר' מנחם בהקדמתו.

37 גם חסרים בו חלקים, ראה בתחילת פרשת מקץ (כ"ו טור ד'): 'ההקדמה של זאת הפרשה נאבד מהספר וזה מעט מזער מ"ב (לא אדע לפענח ר"ת אלו, אולי: מצורף בזה) על זה הפרשה והעתקתי'. וכן הוא בתחילת פרשת בשלח. אין מסתבר שהעתק שהכין ר' מנחם היה משובש כל כך, ועל כן הנחתי שנעשה העתק שני פחות מקצועי.

38 דברי המגיה בהקדמת הספר.

39 מזה נראה שהכת"י הגיע למגיה כשהדפים הם ללא סדר.

40 בנדפס כתוב: 'שפ"ד וט"ס, וכמו שביארנו בפרק הקודם בתולדות רבינו הערה 41.

41 ביפ"ע פרשת בהעלותך דף ק"ו טור ג' נמצא גם נושא מרובע: 'לנו לעינים, היית לנו לעינים, חנותנו במדבר והיית לנו לעינים, ידעת חנותנו במדבר והיית לנו לעינים (במדבר י' ל"א). פשר נושאים אלו תמצא בדברי ר' מרדכי יעקובוביץ במאמרו, דרוש לראש השנה - פרשת האזינו לרבי שמואל יפה אשכנזי ז"ל, נדפס ב'ישורון כ"ה, אלול תשע"א, עמוד ס"ט הערה 3: 'מונהג דרשני התקופה לכפול הפסוק שבנושא כדי לחזור אליהם בדרוש לפרש הפסוק בשני היבטים. הצורה הנפוצה היתה להתחיל במובאה קצרה מהפסוק ואח"כ להביאה פעם שנייה עם הוספה ובשלישית בשלימותה', וראה שם במקור שציין אליו.

42 אולם מעיין מהיר בדרשה לא מצאתי שחזר רבינו לפרש אחד משני פסוקים אלו.

43 ראה יפה ענף ד' ט' סימן ב' ד"ה זה דוד כו' ואמנם כו': 'אזכור כאן מה שכתבתי בספר יפה עינים ח"א פרשת נח, על אשר נתתי לבי לחקור אם החברה המדינית טוב לשלמות האדם או העדרה; ח' א' סימן ה' ד"ה דכתיב וכו' ולכן מביא מיפה עינים ח"א פרשת חקת; י"א ט' ס"ב ד"ה לבן בליעל מביא יפה עינים ח"א פרשת בחקתי, וכל אלו נמצאים ביפה עינים הנדפס. וכן ט' י"ח סימן א' ד"ה שנאמר וישם מביא מיפה עינים ח"א, ונמצא שם פרשת וישלח.

44 אסתר רבה א' ט' פסוק גם ושתי המלכה סימן ז' בד"ה תאמר מזכיר ליפה עינים ח"א פ' ראה ונמצא שם.

45 בתוך ספר יפה ענף מדרש איכה רבתי, ברוקלין תשס"ט, עמוד ז'.

46 לעיל הערה 41.

47 עוד שתי מקומות שמפנה מיפה עינים ח"א ליפה עינים ח"ב תמצא להלן הערה 73, אבל לא בדקתי אם הדברים אכן נמצאים שם.

48 ראה קהלת רבה א' ב' ס"א ביפ"ע ד"ה יש בו ממש כו' ואם נקבל.

199א'. לפי דברים אלו כת"י יפה עינים הוא ח"ג. וכן מורה הלשון בפי"ע שבכת"י בפרשת מצורע סימן ד': 'כי כבר ביארנו אשתקד ובשנה שלפניה בפרשת תזריע', היינו שכאן עוסק רבינו ביפה עינים ח"ג, ומפנה למה שביאר בח"ב ובחלק א'. (מיהו ראיה זו אינה מוכחת, כי אפשר שבשנה שלפניה דרש אבל לא כתב.) אלא שדבר זה בלתי מובן, כי הרי עכשיו הוכחנו שיפה עינים שבכת"י הוא חלק ב' ולא חלק ג'. גם אם נרצה להניח שרבינו טעה בציון המקור, מיהו זה ודאי שלא טעה לחשוב שכתב שלש מהדורות בעוד שלא כתב אלא שתיים, ועל כן נכון יהיה להסיק שלפיה עינים יש ג' חלקים או מהדורות.

חוץ מדוגמא זו מצאנו עוד כמה פעמים הפניות לספר יפה עינים שהן לא נכונות, ורובי הבעיות מסוג זה מורה לכאורה שאין מדובר כאן בט"ס גרידא אלא בסידור מסוים של חיבורי רבינו שלא נדעהו. ואלו הם הציונים הלא נכונים מחולקים לפי סוגים: רבינו מציין למקור ולא נמצא שם;⁴⁹ ואולי הוא נמצא בפרשה אחרת;⁵⁰ ציונים ליפה עינים ח"ב והדברים נמצאים ביפה עינים ח"א;⁵¹ העולה על כולנה ציון מוזר שלא נדע לפרשו, ביפה תאר לשמות רבה פרשה י"ו ס"ב ד"ה למה שאין בהם ממש ואין כותב: 'שכבר הארכתי בדבר (בענין אם יש בעבודה זרה ממש) ביפה עינים אשר לי בח"ב פרשת ראה במהדורא ג', ודבר זה נמצא בכת"י יפה עינים 229א'. מה פשר חלק ב' מהדורה ג', האם הכוונה שרבינו כתב ג' מהדורות לחלק ב', ואפילו אם כן, הרי כאן מכנה רבינו ליפ"ע שבכת"י מהדורה ג', ולעיל הבאנו שרבינו מכנה לכת"י זה מהדורה ב'.

לא אדע להציע פתרון המניח את הדעת לשאלות אלו. כפי הנראה שרבינו סידר את דרשותיו פעמיים, פעם ראשונה צירף את הדרשות של כל שנה לכדי כרך אחד, ולפניו הדרשות משתי שנים ברציפות וכמו שנבאר, ופעם שניה צירף הדרשות באופן אחר, וההפניות אינן מוטעות אלא פשוט מציינות לסדר אחר של הדרשות. אפילו לו יהי שדבר זה נכון עדיין לא נדע לפרש מהו 'בח"ב פרשת ראה במהדורא ג' '. לכן צריך להודות על האמת שאין בידינו לפרש תופעת ההפניות הלא נכונות שלספרי יפה עינים. אנו עדיין בשלב מוקדם בחקר חיבור יפה עינים, ואולי בעתיד כשיתאסף יותר מידע נוכל ליישב הדברים באופן נכון. לעת עתה נקטנו שיפה עינים הנדפס הוא ח"א ויפ"ע שבכת"י הוא ח"ב.

מתי נאמרו דרשות אלו. במושכל ראשון נראה שאלו אינם הדרשות שמסר רבינו מדי שבת בשבתו על הסדר, אלא הם דרשות משנים שונות שצירפם רבינו לכדי שני כרכים. כי ביפה עינים הנדפס מצאנו דרשות משנות שכ"ד, שמ"ב ושמ"ג,⁵² ובכת"י מצאנו דרשות משנת שכ"ו, של"א ושל"ז.⁵³ מיהו נראה שאין זה נכון, כי כמה פעמים מזכיר בפי"ע ח"ב הדרשה שדרש אשתקד וכולם נמצאים ביפה עינים ח"א.⁵⁴ וזה מורה בוודאות, שצ"ן משנה אחת לשנה הקודמת לה, וכרגע אין לנו מספיק מידע לדעת באיזה שנים מדובר. לפ"ז צריך לומר שהתאריכים השונים של הדרשות מציינים מתי דרש אותה דרשה פעם נוספת.

ספר יפה לבדיקה

וסדר חיבורי רבינו שעל המדרשים ושיטת עבודתו

⁵⁵

כתב רבינו בהקדמת ספרו יפה תאר: 'ולחיות דברי תורה עניים במקומם ועשירים במקום אחר, זה לי כמה ימים חברתי קונדרים קראתיו יפה לבדיקה אשר הוא ציונים בכל אגדה ואגדה בכל מקום שתמצא האגדה ההיא גם כן במדרש הזה ובזולתו מהמדרשים כו', מפני שכפי שני הלשונות ויתיר וחסיר אשר בין לשונם יתעורר המעיין להשכיל באמתת

49 בפי"ע לקהלת רבה א' ג' ס"ב ד"ה סנטורף אנה מביא מיפה עינים ח"ב פרשת העומר ולא נמצא שם. בפי"ע שם י' ד' ס"ב ד"ה וישב מרדכי מביא ליפה עינים ח"א פרשת תצוה ולא נמצא שם. בפי"ת לשמות רבה פ"א סימן ל"ח ד"ה עד שלא בא משה בסוף הדיבור מזכיר ליפה עינים ח"א פרשת יתרו ולא נמצא שם.

50 בפי"ת לשמות רבה פ"א ס"ה ד"ה על שם גאולת ישראל מזכיר ליפה עינים ח"א פרשת בשלח ולא נמצא שם אלא בפרשת שמות. ביפה עינים כת"י פרשת ויקהל סימן ג' כתב: 'וכמו שהרחבנו הדבור בזה בפרשת בא אל פרעה דאשתקד', ואינו נמצא אלא בפרשת בשלח.

51 ביפה מראה ראש השנה פ"ד ס"ד ד"ה כאלו נבראתם מביא מיפה עינים ח"ב פרשת האזינו ונמצא בח"א, העיר על כך ר' מרדכי יעקובוביץ (לעיל הערה 41) הערה 37. ביפה ענף לקהלת רבה ז' ב' ס"א ד"ה למה שלב כו' וד' אבות נזיקין כו' (עמוד ר"ז להלן) מזכיר ליפה עינים ח"ב פרשת וישלח ונמצא בח"א.

52 דרשה ראשונה היא משנת שכ"ד כמו שכבר כתבנו. פרשת מקץ כ"ט טור ד': 'דרשתי על חברת ת"ת משנת שמ"ג', ובדף קפ"ה טור ב': 'דרוש על ס"ת שהוקדש משנת שמ"ב'. הדרשה לפרשת תצוה הוא מאחרי שנת שכ"ט, כי מזכיר לר' יהושע שונצין בברכת המתים ור' יהושע נפטר בשנה ההיא, ראה חומרא גדולה (לעיל פרק ה' הערה 45) עמוד 75.

53 דף 35א', 252א', 254ב'.

54 ביפה עינים כת"י פרשת תצוה 102א' בכת"י, מביא מפרשת קדושים דאשתקד ונמצא שם. וכן בויקהל סימן ג' כתב: 'וכמו שהרחבנו הדבור בזה בפרשת בא אל פרעה דאשתקד', אלא שדבר זה נמצא בפרשת בשלח, וכמו שכבר הערנו הערה 50. ושם סימן ז' כתב: 'וכבר הרחבתי הדבור בזה בפרשת קדושים דאשתקד', ונמצא שם. וכן בפרשת מצורע סימן ג' מביא מפרשת ויקהל דאשתקד ובסימן ד' מביא מפרשת תזריע דאשתקד.